
Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık - II*

YÜKSEL AKKAYA

Daha XX. yüzyılın başında, 1908 yılındaki “grev dalgasının” ardından “rüştünü” ve “varlığını” ispat eden işçi hareketi ile bağ kurmak isteyen sosyalist hareket, imparatorluğun dağılma sürecinde büyük güçlüklerle karşılaşmasına rağmen, bu yöndeki isteğini ısrarla sürdürmeye çalışmıştır. İlkın, “özgürlükler şehri” Selanik’te başlayan bu istek, zamanla Anadolu’nun diğer kentlerinde cılız şekilde de olsa kendisini duyurmaya başlamıştır. Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında ise göz ardı edilmeyecek kadar canlılığa yol açan bu bağ, iktidarı hızlı ve sert önlemler almaya itecek bir düzeye iterken yönetici kadronun asıl kaygısı mevcut durumdan çok ulaşacağı boyut ve yaratacağı potansiyel tehlike idi. İtihat ve Terakki

* Her yazının olmasa bile, kimi yazıların görünmeyen “kahramanları” vardır. Bu “kahramanlar” yazıyı yazmasalar bile, eleştiri ve önerileri ile yazıya büyük bir zenginlik katarlar. Bu yazının görünmeyen “kahramanlarından” olan, önemli bir bölümünü değerlendirdiğim eleştiri ve önerileri ile yaptıkları katkılar için, sevgili Aylin Topal ve Demet Dinler’e teşekkür ederim.

gelenekten gelen yönetici kadronun işçi sınıfı ve sosyalist hareket arasındaki bağın tehlikesine ilişkin kaygılarında bir değişiklik yoktu. Yönetim, her iki kesim arasındaki bağın kurulmaması için oldukça dikkatli davranmaktaydı. Bu nedenle de sık tutuklamalara baş vurmakta, işçi sınıfının sosyalist akımlardan etkilenmemesi için büyük çaba sarf etmekteydi. XX. yüzyılın ilk yarısına bakıldığında, yönetimin işçi sınıfı ile sosyalist hareket arasında bağ kurulmasını önleme çabasında oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Öyle ki, 1951 tutuklamalarından sonra yaklaşık on yıl boyunca işçi hareketi içinde sol bir örgütlenmeden söz etmek neredeyse olanaksızdır. Öte yandan 1950'li yıllarda örgütlü işçilerin haklarını savunurken komünistlikle suçlanan sendikal hareketin önderleri sık sık komünizme karşı olduklarını, “vatansever bir Türk işçisi” olduklarını belirtmek zorunda kalmışlardır.

Yönetici kadroların işçi sınıfı ile sosyalist hareket arasındaki bağın kurulmasını önleme çabaları işçi hareketinde kendiliğinden bir bilince edinme sürecini önlemede yetersiz kalmıştır. 1946 yılından sonra örgütlenme üzerindeki yasağın kalkması ile bu hakkını kullanmada ısrarlı olan işçi sınıfı 1960'lı yılların özgür ortamında kendi partisini kurmaya yönelecek kadar bir bilince biriktirmiş görünmektedir. 1960 öncesinde kendiliğinden bilinçle örgütlenmede ısrarlı olan işçi sınıfının 1960 sonrasında ne yapacağı ise biraz da kendisine dışarıdan bilince getirecek olanların durumuna, onlarla kuracağı ilişkiye bağlı bulunmaktadır. Türkiye'de işçi sınıfının 1960 sonrası hikayesi biraz da bu ilişkiyi kurma ve sürdürmenin hikayesidir.

Bu değerlendirmede, 1960 sonrası hikayesi, iktisat politikaları ve sosyalist hareketin etkinliği açısından 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem temel alınarak anlatılmaya çalışılacaktır. Her iki dönem kendi içinde önemli benzerlikler içermektedir. 1960-1980 dönemi hem işçi hareketinin hem sosyalist hareketin büyük bir ivme kazandığı dönem iken, 1980 sonrası dönem her iki hareketin de oldukça etkisiz kaldığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu durum, her iki hareket arasındaki karşılıklı ilişkinin önemini de ortaya koyduğu için biraz daha analitik ve ayrıntılı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Sosyalist hareketin gelişimine ilişkin yazıların da yer aldığı bu sayıda daha çok işçi hareketinin gelişimi ve onu etkileyen olgular üzerinde durulacak, işçi sınıfının sosyalist harekete esin kaynağı oluşturacak bir düzeye, güce ulaşip ulaşmadığı sorusuna yanıt aranacaktır.

I. “Yeni” Düzen İşçi Sınıfını Güç Olmaya Davet Ediyor

1.1. İthal İkameci Sanayileşme ve “Yeni” Olanaklar

1930’lu yıllarda devlet işletmelerinin öncülüğünde en kapsamlı sanayileşme programı gerçekleşip, modern anlamda sanayi işçisinin doğuşuna yol açılmışken, 1960’lı yıllarda bu kez özel işletmeler aracılığı ile en kapsamlı sanayileşme programı gerçekleştiriliyor ve işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel gelişiminin maddi temelleri oluşturuluyordu.¹ İşçi sınıfının niceliksel açıdan ulaştığı boyutu salt rakamlara indirgemek ve toplam nüfusa oranlamak ne sınıfsal mücadele açısından ne de sosyalist harekete kaynaklık etmesi açısından anlamlı bir değerlendirme olacaktır. Öyle olduğu için de sanayi işçisi ile bütün nüfus ve kent nüfusunun artışının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir karşılaştırma, bizi, toplam nüfus içindeki işçi oranından daha anlamlı bir gösterge olan, işçilerin tarımdan ve küçük sanayiden endüstriyel büyük girişimlerin bulunduğu alanlara göçünün ne kadar yoğunlaştığını gösterecektir (Lenin, 1993). Nüfus artışı ve kentleşme süreci ile karşılaştırıldığında, yukarıdaki dönemsel işçi sayısındaki artışın daha yüksek olduğu görülmektedir. 1923-1940 döneminde sanayi işçisi artışı yaklaşık 2.5 kat iken, genel nüfus ve kent nüfusu artışı yaklaşık yüzde 30 civarında olmuştur. 1940-1960 döneminde sanayi işçisi sayısı yaklaşık iki kat artarken, genel nüfus artış oranı yüzde 55 olmuştur. Bu dönem, özellikle 1950’li yıllarda, kent nüfusunun hızla arttığı bir dönemdir ve kent nüfusu da yaklaşık iki kat artmıştır. 1960-1980 döneminde ise sanayi işçisi sayısı yaklaşık iki buçuk kat artarken, genel nüfus artışı yaklaşık yüzde 60 dolayında gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki kent nüfusunun artışı ise yaklaşık iki kattır. Sanayi işçisinin bütün nüfusa oranı açısından “anlamlı” büyüklüklere ulaşılmaya bile genel nüfus artışı ve kent nüfusu artışı ile karşılaştırıldığında işçi sayısının genel ve kent nüfusundan daha hızlı arttığı görülmektedir. Bu işçilere hizmet sektöründe çalışanlar da eklendiğinde diğer kapitalist ülkelere göre kıyasla Türkiye ekonomisinde, henüz geri olmakla birlikte, meta

¹ 1923 yılında 176.902 olan sanayi işçisi, 1940 yılında 473.794’e, 1960 yılında 938.122’ye, 1980 yılında 2.300.468’e, 1995 yılında 3.111.000’e ulaşıyordu. Sanayileşme sürecine bağlı olarak hizmet sektöründe istihdam edilen işçi sayısı da hızla artıyor, toplam işçi içindeki payı yükseliyordu. 1923 yılında 328.653 olan hizmet sektörü işçisi 1940 yılında 539.477’ye, 1960 yılında 1.977.936’ya, 1980 yılında 5.041.261’e, 1995 yılında da 7.745.000’e ulaşıyordu (DİE, 1998).

dolaşımının ve bunun sonucu olarak meta üretiminin daha başından itibaren tutunduğu tüm açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu durum siyasal mücadele açısından sosyalist harekete yararlanabileceği önemli olanaklar da sunmaktadır.² Öte yandan, varlığı imalat sanayi işletmelerine doğrudan bağlı olan küçük sanayinin istihdam ettiği ücretli emeğin de sınıfsal mücadeledeki yeri ve önemi göz ardı edilmemelidir. Eğer istatistiğin görevi, Lenin'in ifadesi ile, çok yönlü bir tahlille saptanan sosyo-ekonomik ilişkileri sergilemekse, bu veriler bize ekonomik gerçekliğimizi ve sınıfsal mücadelenin olanaklılığını göstermektedir (Lenin, 1993).

Sanayileşme sürecine damgasını vuran 1960'lı yıllar ve izleyen dönemde, temel olarak dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci sanayileşme stratejisi, nihai ürün ithalatının yasaklanması, ithal edilen girdi ve ara malların ülke içinde montajı şeklinde ortaya çıktı. Bu süreci belirleyen üç temel gelişme var. İlki, iç pazara üretim yapan sektörün gelişmesini hızlandıran sosyo-politik yapı ve bölüşüm ilişkileri, ikincisi ekonominin dünya kapitalist ekonomisiyle bütünleşmesinin bir örneği olan yabancı sermayeli firmaların montaj sanayiindeki ağırlıkları ve son olarak dayanıklı tüketim malları sektörünün küçük ölçekli üretim yapısını, görece yüksek ürün fiyatı ve üretim maliyetini şekillendiren faktörlerden biri olan korumacı dış ticaret rejimidir (Özkaplan, 1994). Ancak, dışarıya bağımlı bu montaj sanayiinde, yani imalat sanayiinde her mal için ödenen 100 liranın 38 lirasını döviz olarak dışarıya ödemek gerekiyordu (Küçük, 1985). İthal ikameci birikim modelinde (İİBM) uygulanan korumacılık önlemleri, iç pazarda yüksek kârlar sağlayan özel sektörü, verimlilik, etkinlik ve teknolojik gelişmeler gibi rekabeti artırıcı stratejilerden uzaklaştırırken, iç pazar için üretim yapan ve ihracata yönelmeyen bir sanayi yapısını ortaya çıkardı. Sermaye birikimi ve kâr oranları için başlangıçta uygun ortam sağlayan bu durum uzun sürmemiş, daha sonra sermaye birikimini genişletecek ve yeniden üretimini sağlayacak kâr oranları 1970'lerin başında düşme eğilimi içine girmişken, işgücü verimliliği krizin derinleştiği 1979 yılına kadar

² 1963-1970 döneminde 100-499 işçi çalıştıran özel kesim imalat sanayi işletme sayısı iki kat artarak 265'ten 517'ye, çalıştırdığı işçi sayısı da 51.6 binden 109 bine yükselmiştir. 500-999 işçi çalıştıran işletme sayısı ise 31'den 68'e, çalıştırdığı işçi sayısı ise 22.9 binden 47 bine yükselmiştir. 1000 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı ise 20'den 36'ya, çalıştırdığı işçi sayısı da 31.8 binden 58 bine yükselmiştir (TIP, 1978).

yükselme eğilimi göstermiştir. 1970'lerin sonuna gelindiğinde kâr oranlarının düşme eğilimine karşı duran etmenlerin yetersiz kalması krizin derinleşmesine yol açmıştır (Altıok, 1992). Birikim sürecinin sınırlarını belirleyen kriz, bir yandan ülke içinde sanayi sermayesinin birikimini sürdürmesini, öte yandan da geçerli işbölümü çerçevesinde dünya ekonomisiyle olan ilişkilerini sürdürmesini tehdit eder hale gelmiştir (Gülalp, 1987). "İyi" günlerin sona ermesi, işçi sınıfını daha çetin mücadelelerin beklediğinin de işaretiydi. Ancak, "iyi" günlere alışmış işçi sınıfının bu süreç içinde bu çetin mücadeleye ne kadar hazır olduğu ise kendiliğinden edindiği bilinci ne derecede kendisi için bilince dönüştürdüğü ile yakından ilgiliydi. Kuskusuz bu süreçte sosyalist hareketin işçi sınıfına ne düzeyde bu bilinci taşıdığı, bunda ne kadar başarılı olduğu da önem taşımaktadır.

1960'lı yıllarda özel kesim imalat sanayiinde mark-up oranı ortalaması % 28 civarında iken kamu kesimi mark-up oranı özel kesimin iki katından fazla bir düzeyde seyretmektedir.³ Bu durum, tekeli bir yapıya ve büyük ölçeğe sahip kamu kesiminin kâr marjını daha yüksek tuttuğunu göstermektedir. 1960'lı yıllarda özel kesimde ücretin katma değere oranı yaklaşık % 33 iken, bu oran kâr marjı daha yüksek olan kamu kesiminde özel kesime göre daha düşük olup % 25 civarındadır.⁴ Kuskusuz bu durum kamu kesiminin çalışanlara çok yüksek ücret verdiği yönündeki söylemi doğrulamamaktadır. Üstelik Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu bir dönemde mark-up oranları kamuda hızla yükselirken, ücretin katma değere oranı ise hızla düşmüştür. Bu dönem işçi sınıfının örgütlü olarak toplu pazarlık ve grev hakkına sahip olması, 1967 yılında DİSK'in kurulması nedeniyle, işçi hareketi ve sınıf mücadelesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş, kamuda mark-up oranları yükselmesine rağmen, ücretleri artırmada etkili olamadığı için ücretlerin katma değer içindeki payı sürekli düşmüştür.⁵ Sendikal örgütlenme düzeyinin yüksek olduğu, partiler üstü ve

³ Mark-up verileri için bakınız metnin sonundaki Tablo 1'e bakılabilir. (Mark-up, sabit maliyetleri ve net bir kar marjını karşılamak için ortalama değişen maliyetler üzerine satıcıların eklediği fiyatın oranıdır).

⁴ Ücret/katma değer oranları için metnin sonundaki Tablo 1'e bakılabilir.

⁵ İşçi ücretleri açısından kamu ve özel kesim karşılaştırıldığında kamu kesiminin ücretlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, gerek mark-up oranı, gerek ücretlerin katma değer içindeki payı, kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş'in ücretlerini daha da yükseltme olanağının bulunduğu bu kesimde bu türden bir mücadeleyi vermediğini, ya da verdiği mücadelenin yetersiz olduğunu göstermektedir.

işyeri sendikacılığının benimsendiği, Amerikan sendikacılığı eğitiminden geçmiş sendika yöneticilerinin egemenliğinin olduğu kamu kesiminde kârlılığın artması ve ücretlerin katma değer içindeki payının düşmesi bu alanda keskin bir sınıf mücadelesinin de yaşanmadığını göstermektedir. Bu dönemin her dört grevinden biri kamuda gerçekleşmişken, greve katılan işçilerin yarısından fazlasını kamu kesimi işçileri oluşturmaktadır.⁶ Grevlerde kaybolan işgününün ise yaklaşık üçte biri kamu kesiminde yaşanmıştır. Kamu kesiminde ortalama grev süresi 15 gün iken, bu süre özel kesimde 41 gündür (Güzel, 1984).⁷

1970'li yıllarda ise, dönemin sonuna doğru özel kesimde mark-up oranları artarken, ücretin katma değere olan oranı dalgalı bir seyir izlemiş, ama genel eğilim düşme yönünde olmuştur. Kamu kesiminde ise, 1970'lerin ilk üç yılında % 80'lerin üzerinde seyreden mark-up oranı, izleyen yıllarda hızla düşerek 1980 yılında % 31.9'a inmiştir. Ücretin katma değere oranı ise dönemin ilk üç yılında azalarak % 18'e düşerken, izleyen yıllarda artarak 1979 yılında % 50'ye kadar çıkmıştır. Ağırlıklı olarak özel kesimde örgütlü olan DİSK'in giderek güçlendiği ve etkin olduğu 1970'li yıllarda özel kesim mark-up oranları artarken, ücretin katma değer içindeki payının azalma yönünde olması, sendikal mücadelenin sermaye üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermektedir.⁸ Türk-İş'in örgütlü olduğu kamu kesiminde ise hem mark-up oranının düşmesi hem de ücretin katma değer içindeki payının

⁶ Türk-İş grevlerinin yoğunlaştığı ve grevlere katılımın yüksek olduğu yılların genellikle seçim dönemlerine denk gelmesi oldukça anlamlıdır. Türk-İş, seçim dönemlerini de bir baskı aracı olarak değerlendirmekte, kamu kesiminde örgütlü olmanın avantajını kullanmaktadır. Sendikal politikalar açısından kurmazca ve zekice bir yaklaşım olarak değerlendirilebilecek bu durumun sakıncaları da bulunmaktadır. Bu politika, sendikal hareketin kendine özgüvenini köreltmekte, mücadeleyi seçim dönemleri ile sınırlandırmaktadır.

⁷ Türkiye'de grevlerde kaybolan işgünü ile iş kazaları nedeniyle kaybolan işgünü karşılaştırıldığında ortaya "garip" bir durum çıkmaktadır. Örneğin, 1964 yılında grevlerde 192.842 işgünü kaybolmuşken iş kazalarında kayıp işgünü 1.207.689'dur. 1970 yılında ise 260.338'e 2.068.150 dir (Tayanç, 1987). Aradaki bu büyük fark 1980'li ve 1990'lı yıllar için de geçerlidir.

⁸ Örneğin, sendikal hareketin köklü bir geçmişe ve mücadeleye sahip olduğu dokuma sanayiinde 1964-1980 döneminde 192 grev gerçekleşmiş ve bu grevlere yaklaşık 93.000 işçi katılmış olmasına rağmen, bu sektör en düşük ücret ödenen sektör olmaktan kurtulamamıştır. Çünkü, 17 yıllık süre içinde sadece 1977 yılında, grevci işçilerin toplam dokuma sanayi işçilerine oranı % 24 olmuştur. 1977 hariç dönem ortalaması ise % 2 civarındadır. Bu sektördeki nominal ücret artışlarına özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında rastlanmaktaysa da yüksek enflasyon nedeni ile bu artışların reel ücretleri anlamlı bir düzeyde yükselttiğini ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Dönem boyunca tekstil ihracatının hem değer olarak sürekli artması, hem de toplam ihracata oranının büyük değerlere ulaşmış olması da ücretlerin maliyetleri artırmak bir yana, rekabet üstünlüğü sağlayacak bir düzeyde seyrettiğini gösteren bir başka anlamlı veri olmaktadır.

artması, bu alanda daha çetin bir sendikal mücadelenin işareti olarak değerlendirilebilir. 1970-1980 döneminde Türk-İş'e bağlı sendikalarda greve katılan işçi sayısı yaklaşık 179 bin iken, bu sayı DİSK için yaklaşık 118 bindir. DİSK'li grevci işçilerin yarısını 1980 yılında greve giden işçiler oluşturmaktadır. DİSK'li işçiler hemen hemen tüm işkollarını kapsayacak şekilde greve gitmiş, greve katılan işçi sayısı yaklaşık 61 bin olmuştur (Tayanç, 1987). Grev sayıları açısından bakıldığında ise DİSK'in belirgin bir üstünlüğü görülmektedir. Bu da DİSK'in Türk-İş'e göre daha küçük işyerlerinde örgütlenmesi ve greve gitmesinden kaynaklanmaktadır.⁹

1970'li yılların sonuna gelindiğinde hem işçi eylemleri artmış, hem de ekonomik kriz derinleşmiştir. Artık kâr oranları ve sömürü oranı düşmekte, özellikle 1979 ve 1980 yılındaki grevler emek ile sermaye arasında çetin bir mücadelenin başladığını göstermektedir. Krizin derinleştiği bu dönemde sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak dönüşümün başlatılmasını amaçlayan yeni istikrar ve yapısal uyum politikaları, ancak 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ve ardından bu politikaların uygulanması için gerekli ortamın 12 Eylül askeri darbesiyle yaratılmasından sonra uygulanmıştır. Böylece, 1978 yılı başında ihracat aşamasına gelmiş olan ekonomi karşılaştığı realizasyon sorununu çözmek için radikal önlemlere yönelmiş; 1970'li yılların sonunda tıkanan İİBM, yerini 24 Ocak Kararları ile sermaye birikim sürecini yeniden yapılandıracak bir düzenlemeye, ihracata yönelik birikim modeline (İYBM) bırakmıştır. Yeni birikim modelinde üretilen malların maliyetlerinin düşürülmesi, işgücünün reel ücretlerinin düşürülmesi ve kısılan iç talep

⁹ Gerek S. Savran, gerek F. Ercan 1960-1980 dönemi grevlerinin ücretleri önemli ölçüde artırmada etkili olduğunu belirtmektedir. Ancak, 1970'li yılların ikinci yarısına kadar mark-up oranları, ücretin katma değer içindeki payı, ücret artışlarının verimlilik artışının gerisinde kalışı, kâr oranları ile sömürü oranının yüksek seyretmesi bu genellemeyi doğrulamamaktadır. 1960-1980 döneminin grevleri içinde üretken olmayan hizmet sektörünün hatırı sayılır bir payının olması ise yukarıdaki değerlendirmeyi pekiştiren başka bir olgu olmaktadır. Özellikle özel kesimde grevlerde kaybolan gün sayısının yüksekliği ise mücadelenin çetinliğinden çok, işverenlerin biriken stokları eritme ve grev süresince ücret ödemekten kurtulma stratejisinden kaynaklanmaktadır. Savran ve Ercan'ın yaklaşımını doğrulayan dönem sadece 1970'li yılların ikinci yarısı olmaktadır (Savran, 1992; Ercan, 2002). Ücretlere ilişkin gelişmeler için metin içindeki tablo oldukça anlamlı veriler sunmaktadır. 1980 öncesinin sendikal mücadelesinin kartar üzerinde yeterince etkili olmadığını gösteren bir başka destekleyici veri ise Ö. Onaran (2002) tarafından ortaya konmaktadır. Sendikal hareketin çok güçlü olduğu düşünülen 1965-1979 döneminde kâr/GSYİH (tarım dışı) 68.55 iken, sendikal hareketin çökertildiği ve işçi sınıfının etkisiz olduğu 1980-1997 döneminde 71.79 olmuştur. Arada sendikal hareketin gücü ya da güçsüzlüğünü belirgin olarak ortaya koymak açısından büyük bir fark yoktur. Bu da 1980 öncesinin bölüşüm ilişkilerinde sendikal hareketin ve işçi sınıfının çok etkili olup olmadığını açıkça ortaya koyan anlamlı bir başka veri olmaktadır.

sonucunda ihracatın artırılması öngörülmüştür. Bu yeni birikim modeli ile Türkiye'nin hangi sektörlerde yoğunlaşması gerektiği de ortaya konulmuştur. Özellikle sanayinin yoğunlaşacağı sektörler, ağırlıklı olarak yerli hammaddeye ve ucuz emeğe dayanan tekstil, konfeksiyon, cam, seramik, ambalaj, deri eşya, dayanıklı tüketim malları, otomotiv, metal parça yan sanayi olarak saptanmış; demir-çelik, petro-kimya gibi ağır sanayi yatırımlarından kaçınılması ve varolan sanayilerin daraltılması önerilmiştir (Gülalp, 1987). Kuşkusuz bu yaklaşımın işçi sınıfına ve sendikal harekete yansımaları 1960-1980 döneminden çok daha farklı olacaktır.

1.2. İç Pazar İhtiyacı Yüksek Ücreti ve Sendikacılığı Davet Ediyor

1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu (SK) ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile “özgür” ve “güçlü” sendikacılık açısından yasal düzenlemeler ile donatılan sendikacılık hızla gelişmiştir. Bu dönemde de dağınık bir yapıya sahip olan sendikalar¹⁰, az sayıda üyeye sahip, çok sayıda fakat küçük ve gücsüz sendikalar olma özelliklerini devam ettirmektedirler. Hem Türk-İş hem de DİSK bütün işkollarında “Türkiye tipi” denilen işkolu sendikalarının kurulması için önemli çabalar sarf etmesine rağmen, bunda istedikleri düzeyde bir başarı sağlayamamışlardır. Bu dağınıklığın yanı sıra, dönem boyunca işçileri örgütlemeye kayda değer bir ilerleme de sağlanamamıştır. 1963 yılında sigortalı işçilere göre sendikalaşma oranı % 62,8 iken bu oranlar 1970 yılında % 62,4, 1980 yılında ise % 47,6 olarak gerçekleşmiştir.¹¹

Üyelik açısından önemli bir gelişme gösteremeyen sendikal hareket, bir önceki döneme göre çok elverişli koşullara sahip olmasına rağmen, sendikal politikalar açısından da başarılı bir sınav verememiştir. 1950-1960 dönemini, siyasal iktidarın baskısı altında geçiren, yöneticilerini iktidara göre belirlemeye özen gösteren Türk-İş, askeri müdahaleden hemen sonra yeni dönemle uyumlu bir yönetim yapısı oluşturmuş; 27 Mayıs'ın önderleriyle

¹⁰ 1960 yılında 432 olan sendika sayısı, 1967 yılında 798'e yükseldikten sonra, 1971 yılında 631'e düşmüş, ancak daha sonra tekrar artarak 1980 yılında 733'e yükselmiştir. 1967 yılında, işkolu sendikalarının toplam sendika içindeki payı % 30,6, bölge sendikalarının payı % 18,2, lokal sendikalarının payı % 29,6, işyeri sendikalarının payı % 17,8, federasyonların payı % 2,2 idi. Bu yıl, 7 sendika birliği, 2 de konfederasyon bulunuyordu (Işıklı: 1992: 350).

¹¹ Ayrıntılı bilgi için Tablo 2'deki verilere bakılabilir.

yakın ilişkiler içine girmiştir. Böylece, Türk-İş, geleneksel “devlet sendikacılığını/iktidar sendikacılığını” sürdürme olanağını kaybetmemiş, devletin denetimi ve gözetiminde korporatist ilişkileri sürdürerek sendikal faaliyetlerine devam etmiştir.

Toplu pazarlık ve grev hakkı ile donatılmış bu yeni dönemin sendikacılığında 1960'lı yılların ikinci yarısında önemli gelişmeler oldu. Sendikalı işçi sayısını hızla arttırdığı bu dönemde¹², 1967 yılında, Türk-İş'ten ayrılmak zorunda bırakılan¹³ ve özel sektörde örgütlenmiş olan, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş sendikaları Gıda-İş ve Türk Maden-İş sendikaları ile birlikte Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kurdular.¹⁴ Türk-İş'ten ayrılan sendikalara 40.000 işçi üyeydi. DİSK, verdiği mücadele ile işçilerin akımına uğrayarak hızla büyüdü.¹⁵ Sosyalist hareketin oldukça canlı olduğu ve hızla

¹² 1962 yılında 307.000 sendikalı işçinin % 68'i olan 210.000 sendikalı işçi Türk-İş'in bünyesinde toplanmıştı. 1964 yılında Türk-İş'e 10 federasyon ve 24 Türkiye tipi sendika üyeydi. 1964 yılında Türk-İş'e üye sendikalı işçi sayısı 295.000 idi ve sendikalı işçilerin % 60'ını oluşturuyordu. Bu üyelerin yaklaşık dörtte üçü kamu kesiminde çalışıyordu. 1965 yılında ise Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlü işçi sayısı 458.775'e yükseldi. Bu işçilerin 231.000'i Türkiye tipi 30 sendikada, 218.000'i 9 federasyonda, 10 bini ise Türkiye tipi veya federasyonlarla birleşmesi gereken 19 sendikada örgütlüydü. DİSK'i kuran sendikaların Türk-İş bünyesinden ayrıldığı 1967 yılında ise Türk-İş'e bağlı 9 federasyon ve Türkiye tipi sendikalara 544.936 işçi üyeydi. 1968-1970 döneminde Türk-İş'e bağlı sendikalara aidat ödeyen üye sayısı ise 428.000 idi. 1976 yılında Türk-İş'e bağlı 6 federasyon ve 26 Türkiye tipi sendikalara üye sayısı 751.000 idi. (Koç: 1986b: 58-71; TİB: 1976: 247).

¹³ "Türk-İş Onur Kurulu, işçi haklarını koruyan ve işçilere bir çok menfaatler sağlayan çalışmaları yüzünden Petrol-İş'i 15 ay, Maden-İş'i 6 ay, Lastik-İş ve Basın-İş'i 3'er ay süre ile Türk-İş'ten geçici olarak ihraç etmiştir. İşte bu karar, bardağı taşıran damla olmuştur. Sendikacılar ve bir çık sendikalar: 'Artık yeter' demişlerdir" (DİSK, 1967). "Artık yeter" diyen sendikalardan Petrol-İş dışındakiler DİSK'in kurucuları olmuştur (12 Şubat 1967'de T. Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda -İş ve Türk Maden-İş sendikaları otağanüstü kongreler yaparak DİSK'i kurmaya karar vermişler ve 13 Şubat 1967 de DİSK Tüzüğü ve Kuruluş Bildirgesini İstanbul Valiliğine vererek DİSK'i kurmuşlardır). 1966 yılındaki Türk-İş kongresinde yönetime seçilenlerin Adalet Partisi'ne yakın olması da bu süreci hızlandırmıştır, ayrılanlar "Türk-İş'in sağa kaydığını" belirtmektedir.

¹⁴ Türk-İş'ten ayrılarak, DİSK'i kuranlar, bir "manifesto" ile ayrılış ve DİSK'i kuruş gerekçelerini şöyle açıklıyorlar: Türk-İş "1962'den bu yana her gün, biraz daha gerilemiş ve para gücü arttıkça, işçi haklarını savunma yeterliğini yitirmiştir. ... Türk-İş, bir işçi örgütü olmaktan çıkmıştır. İşçilerin kanuni haklarına karşı çıkarılan arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin menfaatleri için çirpınanlara karşı cephe birliği kuranlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin aileleriyle birlikte açlığa mahkum edilmelerini savunanların en önüne geçenler ne yazık ki Türk-İş yöneticileri olmuştur. ... Türk sendikacılığını milli menfaatlere uygun, Anayasa'da yer alan ilkelere göre geliştirme yolunda bulunanlar, Türk-İş örgütü içinde kalmayı bir hatalı gidişe katılma sayacaklardır" (DİSK, 1967).

¹⁵ DİSK 1967 yılında yaklaşık 50.000 üyeye sahipti. 1976 yılında ise DİSK'e bağlı 25 sendikaya 190.000 işçi üye bulunuyordu. DİSK 1967-1970 döneminde, özellikle, Marmara Bölgesi'nde özel sektöre ait işyerlerinde örgütlendi. 1975 yılında Genel-İş sendikası Türk-İş'ten ayrılarak 1976 yılında DİSK'e katıldı. Daha sonra 1977 yılında da OLEYİS DİSK'e katıldı. 1980 yılında, sendika kayıtlarına göre, DİSK'in üye sayısı 500.000'e ulaşmıştı.

geliştiği bu dönemde DISK'in bu gelişimi sürpriz sayılmamalıdır.¹⁶ Asıl sürpriz, DISK'in 1970'li yıllar boyunca sosyalist hareketten uzaklaşarak, CHP'ye yönelmesidir.¹⁷

Sendikacılık ve sendikal hareket açısından, 1960-1980 döneminde izlenen ithal ikameci tüketim malları üreten sanayileşme politikası oldukça elverişli olanaklar sunmaktaydı. Tüketim malları üreten sektörlerin üretimini artırabilmek, iç pazar ihtiyacını karşılayabilmek için ücret ödemelerini de artırmak gerekiyordu (Küçük, 1985). Kuşkusuz bir ekonomide ücret hem maliyet unsuru olarak hem de talep unsuru olarak, önemli bir bölüştürme aracıdır. Bu nedenle ücreti maliyet unsuru veya talep unsuru kabul eden farklı iktisat politikalarının sendikacılığa ve sendikal harekete yansımaları ve bu politikanın sonuçları da farklı olmaktadır. Türkiye'de ücretler 1970'li yılların ikinci yarısına kadar iç pazara yönelik üretim yapan sektörlerde bir maliyet unsuru olmaktan çok, bir talep unsuru olarak değerlendirilmiştir. Öyle olduğu için de bu sektörlerdeki sendikacılık ile dış pazarlara yönelik üretimin yapıldığı ve ücretin bir maliyet unsuru olarak kabul edildiği sektörlerdeki sendikacılık farklı özellikler taşımıştır.

Sendikacılığın güçlendiği iç pazara yönelik dayanıklı tüketim malları üreten sektörler açısından, ücretler nitelik ve nicelik olarak belirleyici bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Ücret, iç pazara dönük üretim yapan sektörler için satın alma gücünün bir göstergesi olmaktadır. Bu durumda pazar genişlemesini zorunlu kılan bir gelişme sürecinde ücretlerin talep unsuru olarak ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Çünkü, iç pazara yönelik sektörlerin gelişebilmesi için dayanıklı tüketim mallarını satın alabilecek geniş kitlelerin oluşturulması gerekmektedir. Büyümenin sürdürülebilmesi için işçi ve memurların da dayanıklı tüketim mallarını alabilir hale gelmesi gerekmektedir. Dönem boyunca sağlanan hızlı büyümenin sürdürülebilmesi

¹⁶ DISK'i kuran sendikacıların önemli bir bölümünün 1961 yılında kurulan TIP'in kurucusu olması sürpriz olmamalıdır. Kapatılıncaya kadar TIP'in en önemli sorunlarından birinin de tüzüğün 53. maddesindeki "Partinin bütün organlarında görevli bulunanlardan yarısının, kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için, emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir" şeklindeki düzenleme bu açıdan da değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bu madde ile ilgili geniş bir değerlendirme için bakınız: Gökmen, 2001.

¹⁷ Bu tutum için bakınız Yüksel Akkaya, "Ya Faşizm, Ya DISK(al)ifikasyon Mu". Sağlık Toplum Siyaset, Sayı: 9, 2002. 1961'de TIP'i kurmuş olan sendikacılar, 1975 yılında TIP'in yeniden kuruluş sürecinden uzak durmuş, sosyalist parti ve hareketlerden çok CHP ile daha sıcak ilişkiler kurmaya yönelmişlerdir.

için işçi ve memurların da radyo, televizyon, buzdolabı gibi malları satın alabilir hale gelmesi gerekiyordu. Böylece hızlı büyüme konjonktüründe, gelir bölüşümündeki eşitsizlik azaltılmadan işçi ve memurların satın alma güçlerinin artırılması olanaklı hale geliyordu (Özkaplan, 1994). Aşağıda sunulan tablodaki veriler bu saptamaları doğrulamaktadır. Tablodaki verileri destekleyen bir başka gösterge ise dayanıklı tüketim malları penetrasyonudur. Türkiye'de dayanıklı tüketim malları sektörünün geliştiği, reel ücretlerin arttığı, sendikal mücadelenin önem kazandığı bu dönemde, 1970 yılında % 30 olan buzdolabı penetrasyon oranı 1978'de % 74'e, 1971'de % 4 olan televizyon penetrasyon oranı (elektrikli haneye göre) 1977 yılında % 64'e yükselmiştir (Özkaplan, 1994).

Kuşkusuz bu durum imalat sanayiindeki ücret artışları ile yakından ilintilidir. İmalat sanayiinde ortalama ücretler DİE verilerine göre 1965-1976 döneminde 10 yılda % 88 artmışken, SSK verilerine göre bu dönemdeki reel artış % 41 civarındadır. Ancak, 12 Mart 1971 rejimi nedeniyle 1971-1973 döneminde reel ücretlerde, SSK verilerine göre, % 7 civarında bir düşüş olmuştur. Bu dönemin kaybı ancak 1973-1978 döneminde geri alınabilmıştır. Ücret artışı kişi başına düşen milli gelir artışının gerisinde kalmıştır. Bir başka ölçüt olarak kişi başına çıktı olarak verimlilik değerleri alındığında, verimlilik değerlerinin ücret değerlerinin önünde seyrettiği görülmektedir. Yani verimlilik artışının küçük bir bölümü ücret artışlarına gitmektedir (Özkaplan; 1994: 107-109).

Bu dönemin bir diğer özelliği de iç pazara yönelik üretim yapan sektörlerin (lastik, kimya, taşıt araçlar gibi), ihracata açık sektörlerle göre (gıda, dokuma gibi) daha yüksek ücret ödemeleri ve daha yüksek verimliliğe sahip olmalarıdır. Öyle olduğu için de bu dönemde yüksek ücretleri ve ücretlerdeki artışı iç pazara yönelik sektörlerde ve özel kesimde örgütlenmiş olan DISK sağlamıştır.¹⁸

¹⁸ Daha önce de belirttiği gibi bu dönemin ücretleri, mark-up oranları, ücretin katma değer içindeki payı, kar ve somuru oranları açısından değerlendirildiğinde çok anlamlı olmamaktadır. Ancak, DISK'in daha mücadeleci tavrı, ücretlerin daha geri bir düzeyde kalmasını önlemiş, ama işletmeleri, sektörleri zor duruma sokacak boyutlarda artmasına yol açmamıştır. Sermaye kendisine iç pazar olanağı yaratacak bir ücret düzeyine kadar fazla direnç göstermemiş, bu düzeyin aşılmasına başladığı 1970'li yılların sonunda ise sert tepki göstermeye başlamış, militan sendikali işçilere yönelik kara listeler oluşturmaya başlamıştır. MISK'in de 1970'li yıllarda oldukça faal hale getirilmesinin arkasında yatan nedenlerden biri budur (Bu konu için bakınız: Akkaya, 2001).

Tablo - İmalat Sanayiinde Ortalama Reel Ücretler

Yıl	Gıda		Dokuma		Lastik		Kimya		Taşıt Araç.		Sanayi Ort.		Ort. Ücret/ Verimlilik Endeksi (reel)
	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	
1963	100,0	100	100	100	100	100	100,0	100,0	100	100	100	100	
1964	129,5	113,3	115,7	133,3	128,3	111,8	103,9	114,2	109,7	104,8	112,6	107,8	
1965	136,3	120,0	123,7	133,3	206,1	123,5	103,8	119,0	115,2	115,0	112,8	114,5	100,0
1966	134,8	120,0	123,1	133,3	214,2	123,5	108,0	114,2	132,9	120,0	118,8	124,0	108,9
1967	139,5	120,0	125,7	133,3	203,5	123,5	112,5	109,5	118,5	125,0	114,9	111,7	115,0
1968	139,3	120,0	128,4	133,3	220,6	123,5	115,4	100,0	122,8	125,0	127,3	118,4	116,0
1969	-	126,6	-	126,6	-	129,4	-	114,8	-	135,8	-	127,4	82,0
1970	153,2	133,3	143,0	120,0	218,5	123,5	135,5	103,3	122,1	125,0	148,7	128,5	96,1
1971	176,0	120,0	197,9	126,6	252,2	129,4	134,5	124,8	143,2	165,8	174,0	119,5	129,3
1972	145,8	113,3	164,6	126,6	238,9	129,4	136,9	133,3	140,8	155,0	153,0	115,6	117,9
1973	176,5	126,6	169,3	180,0	136,7	135,2	110,6	123,8	162,8	145,0	169,1	125,1	114,5
1974	203,2	160,0	176,1	126,6	138,5	158,8	165,9	133,3	144,4	155,0	177,0	129,6	139,0
1975	220,5	160,0	194,4	120,0	160,0	211,8	165,8	157,1	163,0	175,0	197,1	134,6	165,7
1976	226,9	193,3	194,9	200,0	188,9	200,0	181,2	157,1	182,9	185,0	212,1	161,4	162,2
1977	296,0	206,7	279,1	193,3	291,1	194,1	321,3	166,7	293,3	175,0	247,7	158,1	171,5
1978	279,5	186,7	197,5	173,3	204,7	158,8	247,6	147,6	204,3	160,0	235,6	140,7	143,0
1979	251,2	160,0	190,4	120,0	178,5	100,0	243,1	123,8	187,1	130,0	225,9	121,7	130,8
1980	218,6	106,6	185,5	106,6	180,3	100,0	205,4	85,7	203,7	100,0	204,7	89,9	131,0
1981	232,5	100,0	151,0	100,0	205,5	88,2	206,1	80,9	204,6	85,0	219,5	89,9	165,0
1982	231,3	100,0	190,4	106,6	186,5	88,2	185,5	76,2	192,8	80,0	212,6	81,6	175,6
1983	220,1	100,0	190,4	106,6	178,4	82,2	180,1	80,9	185,6	85,0	210,5	86,0	171,9
1984	214,3	97,5	154,6	102,5	169,1	80,5	174,3	73,8	179,5	82,5	185,3	76,5	176,0
1985	210,0	-	141,5	-	165,3	-	167,2	-	162,1	-	172,1	-	178,9

Kaynak: Nurcan Özkaplan, Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme), Kavram Yay., İstanbul, 1994.

Ancak unutulmaması gereken yan, 1962-1976 döneminde imalat sanayiindeki reel ücret artışlarının çok hızlı sayılamayacağıdır. Çünkü bu dönemde reel ücretler SSK verilene göre yılda ortalama % 4.2; sanayi sayımlarına göre yılda ortalama % 4.4 artmıştır. Aynı dönemde kişi başına reel gelirin yıllık artış oranı ise % 4.5'tur. Yani işçi ücretlerindeki artış toplam gelirdeki pay bakımından bu dönemde gerilemiştir. Bu durum ise büyük ölçüde işçi ücretlerindeki artışın işçi verimliliğindeki artışın gerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır. Yani sendikal hareketin en güçlü olduğu bir dönemde sermaye sınıfı gücünü korumuştur (Küçük, 1985).

1.3 İşçi Sınıfı Kendisi İçin Sınıf Olmaya Yöneliyor

DİSK, Türk-İş'in "partiler üstü" ve toplu sözleşme ile sınırlı sendikacılığına karşı "sınıf ve kitle" sendikacılığı felsefesini benimsemiş, siyasal mücadelenin ve örgütlenmelerin işçiler açısından daha önemli olduğunu ön plana çıkaran bir yaklaşım içine girmiştir. DİSK, bu haliyle işçi sınıfının kendiliğinden ulaştığı bilinç düzeyi olan örgütlenmeyi aşarak, kendisi için sınıf olmaya yönelimin önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle 1967-1970 döneminde TİP ile sosyalistlerin ve emekten yana olan aydınların katkıları işçi sınıfına dışarıdan bilinç götürme sürecini hızlandırmış; işyeri ile sınırlı mücadeleyi sınıfsal perspektüften bir mücadeleye yönlendirmeye başlamıştır. Kendiliğindencilığe karşı verilen mücadelede sosyalist hareketin gelişimi ve işçi sınıfı ile bağ kurmaya başlamasının önemli katkılarının olduğu bu sürecin, hem Türk-İş türü sendikacılığı hem de o güne kadar sendikal hareketi denetimi ve güdümü altında tutan devleti rahatsız etmesi kaçınılmazdı. DİSK'in işçi sınıfı içinde yarattığı etkiyle giderek artan gücü sermayeyi ve korporatist sendikacılığı tedirgin etmiş; bunun etkisiz kılınması için çabalara girişilmesine yol açmıştır. Bu yöndeki ilk ve en önemli girişim 1970 yılında, 15-16 Haziran Başkaldırısına da yol açan, 1317 sayılı yasa aracılığı ile yapılmak istenen düzenleme olmuştur. Bu düzenlemeye göre Türkiye çapında faaliyette bulunacak sendika ile federasyon kurulmasında işkolunda çalışan sigortalı işçilerin üçte birinin temsil edilmesi, konfederasyonun kurulmasında sigortalı işçilerin üçte birinin biraya gelmesi öngörülmüştü. 1970 yılındaki sigortalı işçi sayısı 1.3 milyon, DİSK'e bağlı sendikaların toplam üye sayısı yaklaşık 50 bin iken, Türk-İş'e bağlı sendikaların üye sayısı da 400 bini biraz aşıyordu. Türk-İş bile bu barajı

kılpayı aşmaktaydı. Bu düzenlemenin DİSK'in tasfiyesine yönelik olduğu çok açık idi. Bu nedenle de işçiler sendikalarına sahip çıkmak için 15-16 Haziran tarihlerinde özellikle İstanbul'u sarsan bir direniş göstermiş, mücadele vermişlerdir.

Ancak, 15-16 Haziran Başkaldırısı hem sermayeyi hem de sendikacıları ürkütmüştür. Mİlitan işçiler kara listelere alınırken, DİSK yönetimi üyesi olan bu işçilere sahip çıkamamıştır. Aslında, 1970 yılı bu korku ve kaygı nedeni ile DİSK'in yöneticileri açısından bir geriye çekilmenin başladığı dönüm noktasıdır da. Gerçek bir sosyalist kimlikten çok, "uvriyerist" ve "sendikalist" bir kimliğe sahip olan bu "ilk" sendikacı kuşak için bu geriye çekilişte şaşılacak bir yan da yoktur. Çünkü, olaylardan sonra 15-20 gün Davutpaşa kışlasında "misafir edilen" sendikacılar artık ne yapacaklarını öğrenmişlerdi.

12 Mart döneminde TİP kapatılıp, yöneticileri tutuklanırken DİSK yöneticileri bu süreci kazasız belasız atlattı. DİSK yöneticileri nasıl davranacaklarını ve neyin tehlikeli, neyin tehlikesiz olacağını bu kısa süreçte öğrendiler. Zaten "sendikalist" sendikacı kuşağı bu konuda daha önceki dönemlerden de yeterli deneyim ve birikime sahip olup, oldukça yetenekliydi. 12 Mart dönemi ile birlikte, sosyalizme ürkek ve çekingen adımlarla yaklaşan, sosyalistlerle bağ kuran bu sendikacı kuşağı karamsarlığa kapılarak içice geriye çekilmiştir. 1970 yılından sonra, bu kez daha sola kaymış olarak yeniden kurulan TİP ile araya mesafe koymalarının temel nedenlerinden biri de budur. Yeni TİP artık bu sendikacı kuşağı için adeta bir "gayri meşru" çocuktur ve ondan hızla uzaklaşması gerekmektedir. DİSK'in 1975 yılındaki 5. Kongresinde bu açıkça ilan edilmiş, daha sağdaki "sosyal demokrat" bir parti olarak CHP'ye yönelinmiştir. Ancak TİP'ten uzak duruşu ve CHP'ye yanaşmayı açıklamak için de "haklı ve geçerli" nedenler bulmak gerekmektedir. TİP'in kuruluş hazırlıkları sırasında Behice Boran tarafından bazı sendika yöneticilerine gönderilen mektup ile onlardan katkı isteniyordu. Maden-İş sendikasının Göçmen Tesislerinde yapılan toplantıda, "bilinen kimi sendika yöneticileri" TİP'in yeniden kuruluşuna karşı çıkmış, bu partiye katılacak sendika yöneticilerininin DİSK'in birliğini parçalayacağını ileri sürmüşler, bu nedenle de hiçbir sendika yöneticisininin TİP'e girmemesini istemişlerdir (Yurt ve Dünya, 1978). Aslında, temel kaygı devlet nezdinde daha meşru olan bir partiye yönelmekti. DİSK'in bu yönetici

kuşağı, bu kaygısını ikinci TİP'in kuruluşundan 21 gün sonra, 21 Mayıs 1975'te yaptığı 5. Kongresinde, TİP'e yakın sosyalist sendika ve yöneticilerini tasfiye ederek açıkça ortaya koydu. Aslında bu yöneliş yeni değildi; daha 4. Kongrede TİP'ten hızla uzaklaşmaya başlamışlar, 12 Mart Muhtırası'nı açıkça destekleyerek de devlet nezdinde konumlarını tanımlamışlardı (Yurt ve Dünya).

1974 yılında TSİP'in kurulması, 1975 yılında da TİP'in kurulacağı yönündeki haberler DİSK yönetimini oldukça rahatsız etmiş, bu nedenle de 5. Kongre raporunda tutumunu açıkça ortaya koymasını gerektirmiştir. DİSK Genel Başkanı K. Türkler'in Rapor'da yer alan ifadede belirttiği gibi, "DİSK'in bu yeni kurulan ve bir başkasının da kurulacağı söylenen parti ile uzaktan veya yakından hiçbir ilişkisi yoktur. (...) DİSK Genel Yönetim Kurulu, genel doğrultudaki politikasını yeniden görüşmüş ve kararlaştırmıştır. Bu kararlar DİSK'in politikası, 14 Ekim (1973) seçimlerinden önce yayınladığı çağrı bildirisi doğrultusunda daha belirgin ve kesin hale gelmiş bulunmaktadır" (DİSK, 1975). Daha belirgin ve kesin hale gelen ise artık CHP'nin dışındaki partilere, özellikle de sosyalist partilere kapalıdır. Daha belirgin ve kesin hale gelen ise artık CHP'nin dışındaki partilere, özellikle de sosyalist partilere kapalıdır. 5. Kongre ve izleyen kongreler bu yöndeki adımların hızlandığına tanıklık eden kongreler özelliği taşımaktadır. Özellikle 1975 yılında Türk-İş'e üye güçlü sendikalardan Genel-İş'in ayrılarak DİSK'e katılma isteğinin kabul edilmesi CHP'leşme sürecini hızlandıran bir başka etken olmuştur. 15-16 Haziran Başkaldırısına yol açan yasal düzenlemeyi hazırlayan Komisyonlarda yer almış olan Genel-İş'in Başkanı A. Baştürk, yasa ile etkisizleştiremediği DİSK'i bu kez içine girerek etkisizleştirmeyi denemiştir.

1980 yılına gelindiğinde DİSK ile Türk-İş arasında bir fark kalmaması da bu etkisizleştirme operasyonunun başarı düzeyini göstermektedir.¹⁹ Kongrelerdeki sınıf sendikacılığı, sosyalizm hedefi söylemi ise sağa kayışı maskeleyen çalışan ajitatif söylemden başka bir şey değildi. Çünkü DİSK'in

¹⁹ 1980 yılında DİSK'in Türk-İş'e benzemiş olduğu yönündeki değerlendirmeyi çok ağır bulanlar için gösterilecek en iyi referans yine DİSK'in etkili yöneticilerinden Mehmet Karaca'nın söyledikleridir. Kendisi ile yaptığımız bir görüşmede, bunu açıkça ifade etmiştir. A. Baştürk'ün DİSK Genel Başkanı olarak 12 Eylül faşizminden nasibini almış olması ve zulme maruz kalması ise ne yazık ki bu gerçeği değiştirmemektedir.

CHP'leştiği 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de sosyalist hareket de önemli gelişmeler kaydetmiş, işçi sınıfı içinde küçümsenemeyecek bir etkiye sahip olmuştu. Böyle bir ortamda söylemi daha geri bir düzeyde tutmak mümkün değildi. Bu sosyalist söylem, DİSK yönetiminin CHP'ye kayma isteğine rağmen tabanı etkiliyor, işçiler arasında kök salıyordu. K. Türkler ve ekibi için içinden çıkılması zor bir durum söz konusuydu. Y. Küçük'ün tespiti ile dillendirmek gerekirse, "Türkler ve üst yönetimine iki sorun birden çıkıyordu. Birincisi, bir partiye dayanmadan DİSK'teki konumlarını korumaları imkansızlaşıyor; sendikacılık ve ideolojik açıdan dayanabilecekleri tek partinin Ecevit'in Halk Partisi olduğunu görüyorlar ve anlıyorlardı. Ancak ne yazık ki, sosyalizme akış olduğu bir zaman aralığında, Ecevit'le parlatılmış CHP imajı, DİSK tabanının aradığı imaja denk düşmüyor. Daha sosyalizan bir imaj gerekiyor" (Küçük, 1990). Ajitatif sınıf sendikacılığı ve sosyalist söylem DİSK'in üst yönetiminin bu ihtiyacı karşılayan yaklaşımlardan biri oluyordu. Kuşkusuz söylem tek başına yetmiyor, biraz da CHP'nin solunda bir yerlere yaslanmak gerekiyordu. TKP'nin iç kadroları "ulusal demokratik cephe" yaklaşımı ile K. Türkler ve ekibinin yardımına yetişiyorlar, birlikte DİSK'i hızla CHP'ye taşıyorlardı. Kongrelerde sosyalizmden, sınıf sendikacılığında söz ediliyordu, ama fiili durum farklı yöne işaret ediyordu. Görüntü ile öz aynı değildi. Keskin, parlak, ajitatif söylem sosyalizmi işaret etse de sendikal politikalar açısından uygulamada DİSK giderek daha çok Türk-İs'e benzemeye başlıyordu. Kongrelerde sosyalistlerden çok CHP'liler protokolde yer buluyor, CHP'li milletvekilleri kendilerine yakın olan adayların yönetime gelmesi için kulis çalışmaları yapıyorlardı. TKP dışındaki sosyalist işçileri ve sendikacıları ise tasfiye ve işsizlik bekliyordu (Küçük, 1990; Yurt ve Dünya, 1978). Bu sürecin en önemli ideolojik harcını ise MC üzerinden faşizme karşı ortak cephe düşüncesi oluşturuyordu.²⁰

K. Türkler türünden "sendikalist" sendikacılar için sosyalizmden kaçışı hızlandıran bir süreç de faşizmin giderek daha net bir şekilde ete kemiğe bürünmesi idi. 1970'li yılların ilk yarısı, faşist parti MHP'nin cılız da olsa ayak seslerinin duyulmağa başladığı bir dönem olarak DİSK üzerinde etkisini duyurmaya başladı. Özellikle 15-16 Haziran Baskaldırısı sonrasında kurulan

²⁰ 1976 yılı Eylül'ündeki DGM'ye karşı direnme. 1978 yılındaki "20 Mart Faşizme İhtar Eylemi", 5 Ocak 1979'daki "Faşizmi Lanetleme" eylemi bu düşüncenin hayata geçirildiği eylemlerdir.

Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK), 1970'li yılların ikinci yarısında giderek daha faal hale gelmeye başlamıştı. Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri ise DİSK'in içine sağa kayışını hızlandıran etkenlerden biri oldu. 5. Kongresinde, “CHP'nin, faşizme karşı verdiği mücadele”yi olumlu bir gelişme sayan DİSK için artık hedef belli idi (DİSK, 1975). İzleyen dönemde TKP'nin iç kadrolarının da faşizme karşı “ulusal demokratik cephe” altında mücadele etme ideolojisi, “faşizme ve emperyalizme karşı savaşım ve güçbirliği” ilkesini benimsemiş olan DİSK'in üst yönetimini rahatlatıyor, sağa kayışının ideolojik temellerini sağlamlaştırıyordu (DİSK, 1977). Böylece önce bir korkulacak bir olgu icat ediliyor, sonra da bu olguya karşı mücadele adı altında sağa kaymanın taşları döşeniyordu. Aslında bu politikanın temelleri 5. Genel Kurul'da alınan 33 nolu karar ile atılmıştı. Bu karara göre, “Sermaye sınıfının emekçi sınıflar üzerindeki açık diktatörlüğü demek olan ve ucu emperyalist tekellere dayanan insanlığın baş belası faşizmin dünyamız ve Türkiye'miz için de büyük bir tehlike olduğunu, yurdumuz dahil, birçok ülkede, bugün faşizmi tezgahlamak için emperyalizmin ve yerli işbirlikçilerinin fırsat kolladıkları asla unutulmayarak, DİSK'in faşizme karşı yoğun bir mücadele sürdürmesi gereklidir” (DİSK, 1977). Böyle bir karar alınca bunun acil bir görev olarak da algılanması gerekliydi: “Bugün acil görevimiz: Faşizme karşı set çekmektir. Faşizmin turmanmasını engellemektir. (...) Demokratik istekler etrafında en geniş demokratik güçbirliğini sağlamaktır. MC iktidarının yerine, ulusal demokratik bir hükümetin geçmesini sağlayacak şartları yasal yollardan vereceğimiz mücadeleyle yaratmaktır” (DİSK, 1977). “Uluslararası demokratik hükümeti” kuracak olan da mevcut partiler içinde CHP olarak görünmektedir. Faşizme karşı acil görev ajitatif söylemi CHP'leşmeyi işaret etmektedir. 12 Ekim 1975 ara seçimlerinde işçileri CHP'ye oy vermeye çağıran DİSK'in gerekçesi “Bugün ülkemizde iktidara en güçlü aday durumunda bulunan tek ilerici ve demokrasiden yana örgüt”ün CHP olmasıdır. Böyle düşünüldüğü için de “DİSK, CHP'ye o vermesi (...) ileri demokratik bir düzen kurulmasının ön şartı sayar” (DİSK, 1977). Türkiye'de sosyalist hareketin güçlenmeye başladığı bir dönemde DİSK, sınıfsal çıkarlar temelinde bu harekete destek vermek yerine bu hareketin gelişmesini önleyecek tutumlara yönelmekte; sınıf bilinci temelindeki yönelişleri faşizm korkusu ve kaygısı ile daha sağdaki sosyal demokrasiye yönelterek önlemeye çalışmaktadır. Ancak bunun kolay olmadığı, bazı eleştirilere maruz kalındığı, “İşçiden yana gözükken bazı sözde

sol çevreler ise, tabanda nereden geldiği onlarca belirsiz bir 'devrimci birikim'den söz edip, kitlelerin yöneticilerine rağmen hareket ettiğini ileri sürüyorlar” türünden ifadelerden de anlaşılacaktır (DİSK, 1977).

6. Genel Kurul'da CHP'de bir dönem milletvekilliği de yapmış olan A. Bastürk DİSK'in genel başkanı olarak seçiliyordu. Y. Küçük'ün oldukça anlamlı ifadesi ile “böylece deneyimli ve birikimli işçileri barındıran Maden-İş yerine, henüz köylülükten kurtulamamış temizlik işçilerinin egemen olduğu Genel-İş, DİSK'in yönetimine seçilmiş oluyordu” (1990). Kuşkusuz bu seçim sonucu, sınıfsal açıdan DİSK'in nereye yöneleceğinin önemli bir göstergesi de oluyordu. DİSK'i CHP'ye taşıyan Türkler ile “ulusal demokratik cephe”ciler için artık zor günler başlıyordu. Yürütme Kurulu, Maden-İş, Bank-Sen ve Baysen sendikaları yöneticileri. 6. Genel Kurul'dan bu yana örgüt birliğini zedeleyen davranışlarda buldukları gerekçesi ile 1978 yılı Kasım'ında Onur Kurulu'na sevk etmiştir. DİSK Onur Kurulu 15 Mart 1979'da Yeraltı Maden-İş'in 4 ay, Maden-İş, Bank-Sen ve Baysen'in bir yıl süreyle geçici olarak, 6 yöneticinin de sürekli olarak DİSK üyeliğinden ihracına karar vermiştir (DİSK, 1980). 1979 yılı ve sonrası DİSK yönetimi ile “sol” sendikaların gerginlikler yaşadığı, karşılıklı suçlamaların yapıldığı bir dönem özelliği taşımaktadır. CHP'lileşen DİSK için bu “acar” sendikalar fazla gelmektedir. Ancak, tabandaki sosyalist işçilerin varlığı, bu sendikaların kesin ihracını önlemektedir.

Türkiye'nin sola kaydığı ve siyasal hayatın çok hareketli olduğu 1979 yılı sonunda 14 Ekim ara seçimlerine hazırlanan CHP'nin “ilerici ve sosyalistlerden kopmak isteğini açıkça” dile getirmesi, DİSK'i CHP'nin dışında arayışlara zorluyordu. Üstelik Ecevit, bir konuşmasında Toplumsal Anlaşma'yı eleştiren CHP'li sendikacıların CHP ile ilişkisinin kesileceğini açıklıyordu (DİSK, 1980). Bu gelişmeler üzerine 1979 Eylül'ünde toplanan DİSK Yönetim Kurulu'nun kararlarını açıklayan A. Bastürk zorunluluktan kaynaklanan “yeni bir yöneliş” ipuçlarını da veriyordu: “Türkiye işçi sınıfı bu seçimlere sosyalist hareketin birliğini sağlamış bir partiden yoksun olarak girmektedir. Seçimlere işçi sınıfı adına katıldığı belirtilen parti ve bağımsız adaylar seçim platformunu siyasi gerçekleri açıklama, sosyalist bilinci geliştirme, demokrasi güçlerinin de sosyalist hareketin birliğini sağlamaya yönelik adımlar atma açısından bir araç olarak kullanmalıdırlar. Ancak Türkiye işçi sınıfı bu seçimleri tek kurtuluş yolunun SOSYALİZM olduğunu

bilerek ileriye dönük olarak değerlendirecektir” (DİSK, 1980). Daha önceki seçimlerde CHP'yi açıkça destekleyen DİSK bu açıklamaya rağmen, seçimlerde takınılacak tavra ilişkin açıklamasında CHP'nin dolaylı yoldan desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir: “14 Ekim seçimlerinde faşizm, bunun yandaşı partiler (MHP, CGP, AP, MSP) mutlaka yenilmeli ve geri itilmelidirler” (DİSK, 1980).

Kuşkusuz, DİSK'in bu ikili tutumu, hiçbir etkisi olmayan bir ara seçimde CHP'ye dirsek göstermek olarak da değerlendirilebilir. Açık olan ise, Türk-İş'le daha iyi ilişkiler kuran CHP'nin DİSK'i mevcut yapısı ile kabul edilebilir bulmadığıdır. 1980 yılı ortalarında A. Baştürk'ün CHP Genel Başkanı B. Ecevit'e gönderdiği mektup ise faşizme karşı mücadelede işbirliği içinde olunmak istenen sosyal demokrasiye ne derecede güven duyulup duyulmayacağını, sınıf sendikacılığı yaptığını ileri süren bir sendikanın ne yapmaması gerektiğini gösteren oldukça öğretici bir belge özelliği taşıdığından biraz uzunca da olsa bazı alıntılar yapmak gerekmektedir: “Sayın Ecevit işçi sınıfımıza ve onun emperyalizme, faşizme, ırkçılığa karşı vermekte olduğu bağımsızlık, barış ve demokrasi mücadelesine destek olma bir yana son zamanlarda ona karşı iyice belirginleşen ve şiddetlenen olumsuz tavırlarınızı anlamakta, artık güçlük çekmiyorum”. Aslında, bu itiraf DİSK'in faşizme karşı mücadelede sosyalist hareket yerine sosyal demokrasiye yönelmenin yanlışlığını gösteren tarihsel bir itiraf özelliği taşımaktadır. Ne var ki, DİSK yönetimi bu tarihsel itirafta bulunurken gerçeği görmekte yine de zorlanmaktadır; çünkü ona göre sorun Ecevit'tedir, CHP'de değil. Bu aymazlığı göstermek için mektuptan aktarmaya devam etmek gerekiyor: “Şahsen siz (...) faşizme, emperyalizme karşı mücadele ilkesinden vazgeçmiş olsanız bile, CHP bu konuda üzerine düşen tarihsel görevini yapmada en küçük bir tereddüt göstermeyecektir, kanısındayım. (...) Genel Başkan bulunduğunuz CHP tarihsel süreç içindeki yeni ve toplumsal konumu gereği siz ne yaparsanız yapınız, burjuvazinin has partisi olamaz” (DİSK, 1980). Bu yaklaşım, 1970'li yıllarda başlayan faşizme karşı mücadelede DİSK'in geldiği noktayı göstermesi açısından önemli olduğu kadar, CHP'nin de DİSK'i diskalifiye etme amacının anlaşılmadığını göstermektedir. 1970'li yılların sonunda, gelişen sosyalist hareketin işçi sınıfına DİSK aracılığı ile dışardan bilinc götürmesini engellemeye çalışan yönetici kadrolar, sığınmaya çalıştıkları sosyal demokrasinin, gelinen aşamada sınıf sendikacılığı yapan bir

sendikadan kurtulmak istediğini anlayamamışlardır. Kuşkusuz bunun sonuçları çok ağır olmuştur.

DİSK'ten sonra, 1970 yılında kurulan MİSK de ulusal düzeyde sendikal harekette yerini almıştır. 1979 yılında, MİSK'e bağlı 19 sendikada 285.496 üye bulunmaktaydı. 1976 yılında Türkiye Hak İşçileri Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ), dördüncü üst kuruluş olarak kuruldu. Millî ve manevî değerlere saygıyı ve sosyal düzen kurallarına bağlılığı, işçi-işveren arasında iş ahengi ve iş barışını sağlamayı, işçilerin refah seviyesinin yükseltilerek, millî birlik ve beraberliğe dayanan bir Türkiye oluşturmayı amaç edinmiştir. Hak-İş, çıkar paralellğine dayanan yarışmacı ve dayanışmacı bir sendikal anlayışı benimsemiştir. Kuruluşundan kısa süre sonra sıkıyönetim ilan edilmesi nedeniyle etkili olamamıştır. 1980 yılında üye sayısı birkaç bin civarındaydı. Bu dört konfederasyonun dışında, Sosyal Demokrat-İş (7 sendika bağlı), Türk Ülke-İş (9 sendika bağlı) ve Toplum-İş (4 sendika bağlı) gibi güçsüz üç konfederasyon daha vardı (Koç, 1981). 1970'li yıllar sendikacılıkta, siyasal görüşler doğrultusunda üst örgütlenmelere gidildiği yıllar olmuştur. Ne var ki, bu üst örgütler üyeleri üzerinde tam anlamıyla bir otoriteye sahip olamamış, güçlü tek işkolu sendikacılığı oluşturma isteminde başarılı olamamıştır. İşkolu düzeyindeki sendikalaşma rekabeti ve sendikal birliğin sağlanamaması, işçilerin güçlerini dağıtan bir özellik olarak bu dönemde de varlığını sürdürmüştür.

Türk-İş ağırlıklı olarak kamu kesiminde, DİSK ise özel sektörde, özellikle Koç grubuna bağlı işyerlerinde, örgütlenmiştir. İmalat sanayi açısından ise, ihracata dönük üretim de yapan gıda ve dokuma alt kollarında Türk-İş'in hakimiyeti, lastik ve metal gibi iç pazara dönük üretim yapan işkollarında ise DİSK'in hakimiyeti söz konusudur. 1980 öncesinde Türk-İş ve DİSK, toplam 1.200.000 sendikalı işçinin (gerçek üye olarak) 2/3'ünü kapsamaktadır.

1960-1980 dönemi, sendikaların, toplu pazarlık ve grev üzerinde yoğunlaştıkları faaliyet alanları olmuştur. Dönemin belirleyici iktisat politikaları çerçevesinde, ithal ikameci, iç pazara yönelik üretim yapan sektörleri destekleyici gelir politikası ve bu politikanın uygulanmasını kolaylaştıran toplu sözleşmeli, grev haklı sendikacılık birbirini tamamlamıştır. Kamu kesimi ve ihracata dönük üretim yapan sektörlerde örgütlenen Türk-

İş ile özel sektör ve iç pazara dönük üretim yapan sektörlerde örgütlenen DİSK, işçilerin gelirlerinin artışında önemli roller oynamışlardır. Ancak, daha önce de değinildiği gibi, bu ücret artışlarının 1970'li yılların ikinci yarısına kadar sermayeyi rahatsız edecek bir boyutta olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Kamu kesiminde ağırlıklı olarak örgütlenmiş olan Türk-İş, temsil ettiği üyelerinin çıkarlarını çatışmaya giderek almaktan çok, hükümetler ile iyi ilişkiler kurup, uzlaşarak elde etme yöntemini benimsedi. Hükümetlerin de sıcak baktığı bu ilişki her iki taraf arasındaki korporatist ilişkileri pekiştirdi. Bu “iyi ilişkiler” politikası beraberinde “partiler üstü politika”yı da getirdi. 1964 yılında yapılan 5. Genel Kurul'da Tüzüğe “Türk-İş, İcra ve Yönetim Kurulu ile, Türk-İş'e bağlı teşekküllerin yetkili birer temsilcilerinin iştirak ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça, siyasi partilere ve onlara bağlı teşekküllere karşı mutlak bağımsızlığını korumayı ve partilerüstü bir politika gütmeyi amaç bilir” şeklinde bir hüküm eklendi (Mumcuoğlu; 1979: 209). Böylece “partilerüstü politika” Türk-İş'i resmen bağlayan bir kural haline geldi. Üyeleri açısından homojen bir yapıya sahip olmayan Türk-İş, bu politika ile hızla gelişen işçi hareketinde siyasal nedenli parçalanmalardan da kurtulmak istedi.

“Partilerüstü politika”, kamu kesiminde ağırlıklı olarak örgütlenme, hükümetlerle iyi ilişkiler kurma gibi istekler, yapısal açıdan değerlendirildiğinde, Türk-İş'in devletçe tanınmasını ve gözetilmesini, korporatist teşviklerle donatılmasını gerektiriyordu. İşte bu nedenle, sendika çoğulculuğu benimsenmiş olmasına rağmen, KİT'lerde, Yüksek Hakem Kurulu, Çalışma Meclisi, Sosyal Sigortalar Kurumu, Milli Prodüktivite Merkezi, Asgari Ücret Tespit Komisyonu, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kurum ve kuruluşlarda “en çok işçiyi temsil eden” konfederasyon ilkesi uygulaması benimsenerek, korporatist politika uygulaması olarak bu kurum ve kuruluşlarda Türk-İş'e temsil hakkı tanınmıştır. Böylece işlevsel anlamda, Türk-İş ile devlet arasında birlikte politika oluşturma ve bunları uygulamada işbirliği olanakları da yaratılmış oluyordu. Kuşkusuz bu uygulama, işçilerin gözünde Türk-İş'i devlet nezdinde meşrulaştırarak, onun dolaylı olarak güçlenmesine ve merkezleşmesine olanak yaratmış oluyordu.

Plan hedeflerine ulaşmak için çıkarların çatışmacı bir yoldan çok uzlaşarak sağlanmasını hedefleyen devlet, bu ortamın gönüllü sağlanmadığı

zamanlarda çalışma ilişkilerine müdahale etmekten kaçınmamış, çatışmayı grev ertelemeleri yolu ile sağlamak istemiştir. 1963-1975 döneminde, 12 yılda toplam 50 grev ertelenmişken; 1976-1980 döneminde, 5 yılda ertelenen grev sayısı 108 olmuştur (Kutal, 1977). Kuşkusuz hükümetlerin grev ertelemeleri, sendikaların gerçek anlamda bir ücret artışı gücünü ortaya koymasından kaynaklanmış, grevlere sermaye lehine otoriter şekilde müdahale eden devlet, sınırın aşılmağa olduğunu görmüştür.

1960-1980 döneminde hem sermaye birikimi modeline bağılı olarak, hem de siyasal alandaki gelişmelere bağılı olarak sendikacılığın da güçlendiğı, yer yer giderek devletten bağımsızlaşmaya başladığı görülmektedir. İşçi sınıfı ve örgütlü sendikal hareket bu dönemde siyasal ve sendikal düzlemde hızlı bir gelişme yaşamıştır. Ancak 1970'te 15-16 Haziran başkaldırısına yol açan ve işçi hareketini siyasal yürüyüşünden koparmak isteyen yasal düzenleme girişiminden sonra, 1970'lerin ikinci yarısında bu büyük yürüyüşün engellenmesi için de çabalar gösterilmeye başlanmıştır. İşçilerin hareketlendiğı, kendileri için sınıf olma çabası içine girdiğı, istemeyi öğrendiğı bu dönemde sermaye de kara listeler oluşturmaya başlamıştır. Özellikle MESS 1980 yılında iki ciltlik, toplam 335 sayfalık, grevdeki işçiler listesini teksir olarak yayınlayarak bu alandaki gelişmenin ne boyuta ulaştığını da göstermiştir (MESS, 1980a; 1980b).

Sosyalist hareketin işçi sınıfına yönelik çabalarının yanı sıra iç pazarın gelişmesi açısından izlenen yüksek ücret yüksek istihdam politikaları da sendikal örgütlenmenin ve hareketin gelişmesini hızlandırmıştır. Kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş yine devletin denetimi ve güdümünde bir sendikal hareket olarak kalırken, özel sektörde örgütlenen DİSK daha bağımsız, daha radikal bir sendikal hareket merkezi olmaya başlamıştır. Ancak, 1970'li yılların sonunda mevcut ekonomik yapı ve izlenecek iktisat politikaları DİSK türü bağımsız, radikal sendikacılığı kaldıracak bir özelliğe sahip değildi. İzlenecek yeni iktisat politikaları açısından bu türden sendikacılığa müdahale etmek ve denetim altına almak gerekiyordu. Çünkü, maliyet açısından ücretleri kontrol etmek gerekiyordu. Ücretleri kontrol etmek içinse kaçınılmaz olarak işçileri kontrol etmek şarttı (Küçük, 1985). İşçileri kontrol etmek için öncelikle örgütlerini etkisizleştirmek ve sıkı bir denetim altına almak gerekmektedir. Bu ise biraz korku ve biraz yasal düzenleme işidir. Çünkü bir ekonomi ne kadar dışa açılmak istiyorsa

işçilerinin de o denli uysal olması için çaba harcayacaktır. Dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak için yüksek verimlilik ve düşük ücrete ihtiyaç vardır. Bir kapitalist ekonomide en kolay ve rahat kontrol edilebilir değişken ise ücretlerdir. Türkiye ithal ikameci birikim modelinin tıkanıdığı ve dış pazarlara açılma ihtiyacı duyduğu yıllara bu koşullar altında girerken, sendikal stratejilerin ve politikaların buna göre oluşturulup hayata geçirildiğini söylemek, bugünden sonuçları itibarıyla bakıldığında, ne yazık ki mümkün görünmemektedir.

Sendikalar genelde bu dönemde oldukça geri mevzilerde kalmış, salt ücretleri korumak ve biraz daha iyileştirmek için mücadele etmişlerdir. Biraz farklı tondan ses çıkaran, işçi sınıfının yaramaz ve radikal çocuğu DİSK ise 1970'lerin ilk yarısına göre de oldukça geri plana çekildiğinden bu süreci salt bir sosyal demokrat iktidara tutunarak aşmaya çalışmıştır. Oysa dış pazarlara açılmak babından gelinen bu noktada ne sosyal demokrat bir iktidarın ne de ona destek veren bir sendikacılığın şansı vardı. Bu yeni süreçte sermaye birikiminin önündeki engellerin ortadan kaldırılması sermaye için bir gerekliliğin ötesinde bir zorunluluk haline gelmişti. Bu engeller ise geçici olarak değil, tam tersine kalıcı bir şekilde ortadan kaldırılmalıydı. Bunun için de işçi sınıfının ve örgütlerinin hem ekonomik hem de siyasal kazanımları kalıcı bir biçimde geriletilmek zorundaydı. Yeni dönem bunu işaret ediyordu.

Yabancı sermayenin egemen olduğu, tekelleşmenin üst düzeye çıktığı, iç pazara yönelik iş kollarında örgütlenmiş olan DİSK, bu iş kollarının dış pazara açılma sürecinde en büyük engel oluşturacağından yeni dönemde mutlaka ortadan kaldırılması gereken bir örgüt olma durumu ile karşı karşıya kalacaktı. Özellikle 1967-1976 döneminde örgütlü mücadelenin işçi sınıfını düzen partilerinden uzaklaştırmaya başladığı bir sürecin, izleyen yıllarda tersine döndürülmesinde katkısı olan DİSK, bu son dönemindeki politikası ile kendi mezarını kazınmış oluyordu.

II. İhracata Dönük İktisat Politikaları, Sermaye Birikimi ve Sendikal Stratejiler: 1980 Sonrası

2.1. İhracata Dönük İktisat Politikaları ve Sermaye Birikimi Kısacasında İşçi Sınıfı

24 Ocak 1980 kararlarıyla uygulamaya konulan yeni iktisat politikaları, herhangi bir kriz anında hükümetlerin yürürlüğe koydukları istikrar

paketlerinin çok ötesinde, sermayenin yeni bir birikim modeline geçişi doğrultusunda yeniden yapılanmasına yönelik kapsamlı bir yapısal uyum programı girişimini de içermektedir (Yeldan, 1994a). İstikrar politikalarının uygulanması için genel olarak ücretli kesimden ücret dışı kesimlere gelir aktarımı gerçekleştirilmek istenmiş, bunda da başarılı olunmuştur. İlk dönem yurtdışı talebin kısılması ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımının sağlanması için çalışan kesimlerin sosyal hakları askıya alınmış ve sendikalar kapatılmıştır. Grevler yasaklanmış ve ücret belirlemeleri Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) bağlanmıştır.²¹ Reel ücretlerin düşürülerek ihracata yönecek sermaye kesimine ucuz işçilikten kaynaklanan maliyet avantajı yaratılmıştır. Bir yandan yoğun teşviklerle ve ücretlerin düşürülmesiyle öte yandan atıl kapasitelerin kullanılmasıyla imalat sanayiinde üretim artırılabilmiş ve ihracat artışları gerçekleşebilmiş; fakat bu uygulama gerekli sabit sermaye yatırımları ile “sürdürülebilir” bir stratejiye dönüştürülememiştir (Köse ve Yeldan, 1998).²² Yapısal uyum sürecinde uygulamaya konulan istikrar programının gelirler politikası sonucu işgücü gelirleri aleyhine dönen bölüşüm ilişkileri, Türkiye’de benzer politikaları uygulayan diğer ülkelere göre daha uzun bir süreci kapsamış ve çok daha önemli boyutlara ulaşmıştır. Ücretlerin toplam faktör gelirleri içindeki payı yaklaşık on yıl boyunca sürekli olarak düşmüş ve 1979 yılında % 35 olan bu pay 1988 yılında % 17’ye gerilemiştir.

Ancak, reel ücretleri düşürmenin de bir sınırı olduğu, özellikle işçi sınıfının sendikaları da aşarak 1987 yılından itibaren yöneldiği eylemler giderek “Bahar eylemleri” olarak adlandırılan bir süreçte anlaşılmış; mücadelenin “sertleşmesiyle” birlikte ücret artışları gündeme gelmiştir. Dış ticaretin tıkanmaya başladığı 1988 yılından sonra, iç pazarın gereksindiği talebi canlandırmak amacıyla ücretlerde önemli artışlara yönelinmiş ve 1989 yılından itibaren geçmiş dönem kayıplarını da telafi edecek düzeyde reel artışlar gerçekleşmiştir. “Bahar eylemleri” bu süreci hızlandırmış ve etkisine

²¹ Bu pay 1980’de %25.1 iken 1983’de % 22.6’ya gerilemiştir. Reel ücretlerde 1979=100 düzeyinden 1980’de 79.9’a, 1982’de 98.6’ya düşürülmüştür (Boratav, 1991).

²² İmalat sanayiine özel sektörde gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımları 1980-1988 döneminde 1979 krizi öncesi düzeyin yarısında seyretmiştir. Kamu sektörü yatırımlarının artış hızı da reel olarak % 1.8’i aşmamıştır. Sonuç olarak, özellikle imalat sanayiinde sabit sermaye yatırımları durgunluğa itilmiş ve 1989 yılına kadar 1980 düzeyini yakalayamamıştır (Voyvoda ve Yeldan, 1999; Yeldan, 1995).

bağlı olarak ücretlerin artış derecesini belirlemiştir. Sendika yöneticilerine düşen ise, kendilerini de dışlayan bu eylemleri kontrol altına alıp yumuşatmak olmuştur.

1990'lı yılların başında ücretlerdeki bu reel artışlar mark-up fiyatlama yöntemiyle piyasalara yansıtılmıştır. Ücret ve maaşlarda ortaya çıkan artışları telafi etmek için özel sektörde işten çıkarmalar, sendikasızlaştırma ve iş yasalarının uygulanmadığı esnek çalışma ve istihdam (taşeronlaştırma) biçimleri yaygınlaştırılmıştır. Nitekim Türkiye'de taşeronlaştırma uygulamasının öncelikle kamu sektöründe yaygınlaştırılması, 1980 sonrası kamu kesiminin küçültülmesi politikalarıyla da bir paralellik arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle kamu sektöründe ve belediyelerde yoğun bir şekilde taşeronluk uygulaması başlatılmıştır. Taşeronlaştırma uygulamalarının özellikle özelleştirilmesi amaçlanan kamu işyerlerinde uygulanması, bir yandan işgücü maliyetini azaltma öte yandan da işyerini sendikasızlaştırarak özelleştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca özel kesim, istihdam olanaklarının yaratılamaması, ve ücretlerin yüksek olması nedeniyle üretken olmayan enformel ve kayıtdışı istihdam biçimlerini genişletmiştir (Köse ve Yeldan, 1998). Bu da Türkiye'de toplam istihdamın % 20-25'inin enformel sektörde yoğunlaşmasına yol açmıştır (Yentürk, 1999). Bununla beraber sanayi sermayesi ücret artışlarına karşı 1990 yılında kâr marjlarında olağanüstü bir artış gerçekleştirmiştir. Özel sektör mark-up kâr oranlarını sürekli artırmıştır.²³

1990'lı yıllardaki krizlere karşı alınan istikrar önlemlerinin hedefi, kamu harcamalarını kısmak, iç talebi daraltmak, ücretleri baskı altına almak ve yüksek oranlı bir devalüasyon yapmak olmuştur. Ücretlerin düşürülmesinin somut karşılığı sıfır sözleşmeler ve/veya enflasyonun altında zam uygulamaları olmuştur. Ayrıca devletin ekonomideki rolünün daraltılması hedefi doğrultusunda özelleştirme uygulamalarına hız verilmiştir. Kuşkusuz bu kararlar da çalışanların satın alma gücünü azalmasına ve enflasyonla gelir dağılımının çalışanlar aleyhine yeniden düzenlenmesine yol açmıştır.

²³ Bu dönemin mark-up oranları için bakınız Tablo 1.

2.2. Sendikal Harekette Kriz ve Eylülüst Sendikacılık

1970'lerin sonundaki yol ayrımı sendikacılığa yönelik düzenlemelerin ipuçlarını da veriyordu. Bu düzenlemeleri ise demokratik bir ortamda ve tüm zaaflarına rağmen işçi sınıfının ve sendikal hareketin ulaştığı düzeyde hayata geçirmek zordu. Bu zor olduğu için otoriter bir yönetim gerekiyordu. Onun için 24 Ocak kararlarından sonra zorun gereği olarak 12 Eylül ile gelen otoriter yönetim devreye girmiştir.

1980 -1983 askeri yönetim dönemi, MGK'nin 7 Nolu bildirisini ile DİSK, MİSK ve bu örgütlere bağlı kuruluşların faaliyetlerinin durdurulduğu; 12 Eylül yönetiminin getirdiği zorunlu tahkim, grev ve lokavt yasakları nedeniyle, sendikal faaliyetlerin askıya alındığı bir dönemdir. Türk-İş ve DİSK üyesi sendikalar, 1984 yılına kadar "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Kanun" kapsamında kaldılar. Sendikaların YHK tarafından yenilenen sözleşmeleri sona erdikçe, üyeleri boşlukta kaldı. Bu işçilerin, yeni dönemin toplu sözleşme hakkından yararlanabilmeleri için, bu sendikalardan istifa edip, toplu sözleşme hakkı bulunan sendikalardan birine üye olmaları zorunluluğu doğdu.

1984 sonrasında, yeni yasal düzenlemeler altında, sendikal örgütlenme yeniden canlılık kazanmaya başladı. Faaliyetleri durdurulan konfederasyonlardan Hak-İş altı ay sonra, MİSK 4 yıl sonra tekrar faaliyete başladılar. 1980 yılı öncesinin ikinci büyük konfederasyonu olan DİSK ise Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesini kaldıran yasanın yürürlüğe girdiği Nisan 1991'e kadar Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. 16 Temmuz 1991'de, sıkıyönetim mahkemesi kararlarını henüz bir sonuca bağlamamış olan Askeri Yargıtay hem DİSK'i kapatma kararını kaldırdı, hem de DİSK yöneticilerini beraat ettirdi. Bir başka kararla da DİSK'in mal varlığı iade edildi. 7 Aralık 1991'de Genel Kurul'unu toplayan DİSK, tekrar faaliyete başladı.

DİSK'in kapalı bulunduğu 1980'li yıllarda Türk-İş, Hak-İş ve MİSK (1987 yılından 1991 yılına kadar isim değiştirerek Yurt-İş olarak faaliyette bulundu) faaliyette bulunuyorlardı.²⁴ 1980'li yılların sonuna gelindiğinde DİSK'e bağlı

²⁴ 1988 yılında Türk-İş'e bağlı 32 sendikaya 1.670.902 işçi üye idi ki, bu da tüm sendikali işçilerin % 75'ini oluşturuyordu. Hak-İş'e bağlı 6 sendikaya 180.557 işçi üye idi. Hak-İş toplam sendikali işçilerin % 8,1'ini bünyesinde toplamıştı. Yurt-İş'e ise 5 sendikada toplanmış 111.742 işçi üyeydi.

sendikalara üye işçilerin bir kısmının Türk-İş'e üye oldukları, bir kısmının da bağımsız sendikalarda örgütlendikleri görülmektedir.

DİSK'in kapalı olduğu dönem Türkiye'de "eylülüst" sendikacılığın da kök saldığı dönem olmuştur. 1980'li yıllar boyunca, hem yasal düzenlemeler hem de devlet müdahalesiyle "eylülüst sendikacılığın" gereksindiği korporatist politikaları hayata geçirecek sendikal yapılar oluşturulmuştur. Yasalar aracılığı ile işkolu sendikacılığı düzenlenirken, Türkiye'nin ikinci büyük konfederasyonu olan DİSK 1991 yılına kadar kapalı tutularak üyelerinin başta Türk-İş olmak üzere diğer sendikalara yönelmesi sağlanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda, kurulduğu tarihten beri hükümetler ile "iyi ilişkiler" kurmayı ilke edinen Türk-İş daha da güçlendirilmiştir. Rekabet edeceği başka güçlü bir sendikal hareket olmadığı için Türk-İş büyük bir rehavete kapılmış, 1980 öncesini aratacak bir kimliğe bürünmüştür.

Türk-İş, 1980 Eylülündeki askeri müdahaleye karşı çıkmamış, " Millettin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile Türk-İş topluluğu adına" memnunlukla karşılamıştır (Türk-İş; Eylül 1980). Her zaman hükümetler ve yönetenler ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türk-İş, 12 Eylül 1980 askeri yönetimi ile de bu türden ilişkiler kurmuş; oluşturulan yeni hükümete genel sekreterini sosyal güvenlik bakanı olarak vermiştir. Türk-İş ve bağlı sendikaların büyük bir bölümü, özellikle gıda, tekstil ve metal işkollarında işçilerin DİSK'e kayışından etkilenen sendikalar, askeri müdahaleyi rakipleri kolay yoldan tasfiye etmenin bir aracı olarak değerlendirmişlerdir.

"Yeni yasal düzenlemelerde de büyük ölçüde aşımın olmayacağı, temel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmayacağı" umudunu taşıyan Türk-İş'in (Türk-İş, Ocak1982a) askeri yönetime acık desteği 1982 Anayasası taslağı ortaya çıkıp, DİSK'in çalışma hayatının düzenlenmesine ilişkin görüşlerini Anayasa maddeleri olarak karşılarında görüp, kendi durumlarının da tehlikede olduğunu anlayınca kadar sürdü. Türk-İş yönetimi Anayasa taslağını eleştirirken, "Türk-İş'in Anayasa tasarısı üzerindeki endişelerinin

Aynı yıl 29 bağımsız sendikaya üye sendikalı işçi sayısı ise 263.703 tur (Petrol-İş: 1989: 352). DİSK'in tekrar faaliyete geçişinden iki yıl sonra, 1994 yılında, sendikalı işçilerin % 74.4'ü Türk-İş'e, % 12.6'sı DİSK'e, % 10.7'si Hak-İş'e, % 2.3'ü ise bağımsız sendikalara üyedir (Petrol-İş: 1995: 352).

giderilmesi yolunda tek umut, bu tasarıya son şeklini verecek olan Milli Güvenlik Konseyi'dir" diyerek umudunu Milli Güvenlik Konseyi'ne bağladı (Türk-İş; Eylül 1982b). Danışma Meclisi'nin hazırladığı Anayasa tasarısını demecilerle eleştiren Türk-İş, Devlet Başkanı'na başvurarak taleplerini dile getirdi. MGK, Anayasa taslağında sendikaları ilgilendiren bazı hükümlerde değişiklik yaptı. Özellikle "üye aidatını sendikaya doğrudan öder" hükmünü kaldırıp, yerine "check-off" sistemini (sendika üyelik aidatlarının kaynaktan kesilmesi) koyarak sendikalara önemli bir teşvik sunmuş oldu. Bu teşvik karşılığında, 1982 Anayasa'sına açıkça "hayır" kampanyası başlatmayan, çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeleri eleştirmekle yetinen Türk-İş, 4 Kasım 1982 tarihli açıklaması ile çekingen bir şekilde "evet" yönünde tavır aldı (Türk-İş; Kasım 1982c). Böylece MGK'nin, sınırlı da olsa, Anayasa tasarısında yaptığı değişiklikler karşılığında, özellikle işverenlerin ve akademik çevrelerin karşı çıkmasına rağmen "check-off" hakkının tanınması nedeniyle Türk-İş de Anayasa oylamasında, net olmayan bir şekilde, kabul oyu yönünde tavır aldı (Teksif; 1986; Türk-İş, Aralık 1982d).

6 Kasım 1983 Genel Seçimlerinden sonra "sivil hayata" geçiş başladı ise de sendikacılıkta bir canlanma olmadı. Türk-İş, her zaman olduğu gibi, yeni hükümetlerle de iyi ilişkiler kurmak istedi. Ancak, bu yaklaşım Türk-İş yönetiminin yeni dönemi anlamadığını gösteren bir olgu olmanın ötesine geçemedi. Hükümetler ile yapılan görüşmelerde hiçbir çözüm sağlanamamasının ötesinde, önemsenmemiş olmayı bile algılayamayan Türk-İş hükümet ile karşılık bulmayan diyalog kurmada ısrar etti.

İki yıllık diyalog çabalarının sonuçsuz kalmasından sonra Türk-İş ile hükümet arasında gerginlikler tırmanmaya başladı. Kamu kesimindeki işyerlerinin toplu iş sözleşmeleri, doğrudan hükümete bağlı Kamu Koordinasyon Kurulu (KKK) tarafından yönlendirilince, Türk-İş Yönetim Kurulu, 1985 yılında toplu sözleşme görüşmelerini boykot kararı aldı. Hükümetin boykot kararına tepkisi, sendikaların mali ve idari denetimini düzenleyen ilgili maddelere işlerlik kazandırılabilceğinin belirtilmesi oldu ve 15 sendika yöneticisi hakkında 10 yıl işçilik yapmadığı iddiasıyla dava açıldı (Koç, 1989).

Hükümetin sendikal sorunlar karşısındaki olumsuz tavrı, işçi ücretlerindeki sürekli gerilevişler istese de istemese de "cülüst sendikacılığın" rahatına

kapılmış olan Türk-İş'i eyleme zorlarken, değişen koşullar nedeniyle tavır ve üslup değişikliğinin gerektiğini gösteriyordu. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, 15 Nisan 1985'ten itibaren YHK'ya temsilci olarak katılmama, kapalı salon ve açık hava toplantıları yapılması kararları alındı. Ancak reel ücretlerdeki sürekli düşüşler nedeniyle işçilerin hayat şartları giderek bozuluyor; bu nedenle de işçilerin sendikalara olan tepkisi artıyordu. Bu durum, işçileri militanlaşmaya itiyordu.

Grev hakkına getirilen sınırlama ve yasaklamalar, daha güvenilir ve başarı şansı yüksek olduğu düşünülen grev dışı eylemleri gündeme getirdi. 1986 yılından itibaren işçiler, sendikal direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu çıkma, fazla mesaiye kalmama ve benzeri eylem türlerinin yanı sıra, üretimi doğrudan etkilemeyen, ama gövde gösterisi yapmaya, kamuoyu oluşturmaya dönük eylemlere de yöneldiler.²⁵

1989 baharı ise, kamu kesiminde çalışan ve toplu iş sözleşmesi görüşmeleri süren yaklaşık 600 bin kadar işçi açısından eylemlerin doruğa çıktığı dönem oldu. Eylemlerin temel özelliği, işçilerin sendikaları aşarak eylemlere yönelmiş olmasıydı. Türk-İş'e düşen ise eylemleri sahiplenmek oldu.

Sanayileşmesi durgun, nüfusu hızla artan, işsizliği yaygınlaşan, sağlıksız kentleşen, aşırı enflasyon oranlarına sahip bir ekonomide, sendikaların dışlanarak, uzun süreli istikrar politikalarının izlenmesi ve bu uygulamanın başarılı olması mümkün olmadığından, çalışanlar aleyhine gelişen olumsuz koşullar ve ücretlerdeki asimetrik gelişmeler, kaçınılmaz olarak korporatist politikaların birer sosyal kontrol aracına dönüştürdüğü sendikaları, Eylülist sendikacılığı aşarak daha da militanlaşmaya itecekti. 1989 yılı "Bahar Eylemleri" bu militanlaşmanın ve Eylülist sendikacılığa karşı çıkışın da ilk isareti olarak değerlendirilebilir. Bahar Eylemleri ile yeni sermaye birikimi modelinin gereksindiği ihracata yönelik iktisat politikalarının izlendiği döneme uygun bir sendikal evren olan Eylülist sendikacılık için de zor günler başlamıştı. Bahar eylemleri ile birlikte uzun bir sessizliğe bürünmüş olan sosyalist hareketin üzerindeki ölü toprağı da kalkmış, 15-16 Haziran baskaldırısında olduğu gibi, sosyalist hareket bir kez daha işçi sınıfının olduğunu ve mücadele gücüne sahip bulunduğunu anlayarak sahnedeki yerini almıştır.

²⁵ Bu dönemin grev ve diğer işçi eylemleri için bakınız Akkaya-Çetik, 1999.

1990'lı yıllar sosyalist hareketin işçi sınıfı ile bağ kurmaya çalıştığı bir dönem özelliği taşısa da bunda kayda değer gelişmeleri sağlandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bir önceki dönemin deneyimli, birikimli, sosyalist hareket ile tanışmış kentli işçisinin yerini, yeni bir göç dalgası ile kırdan kente gelen, deneyimsiz, birikimsiz, sosyalist harekete mesafeli bir işçi kuşağı almıştır. Sermayenin saldırıları karşısında örgütlenme gücü ve yeteneğini de önemli ölçüde yitiren bu yeni işçi kuşağı kendisi için sınıf olmayı düşünmek bir yana, kendiliğinden bilinçlenmeyi ifade eden sendikal örgütlenme bilincine ulaşmada bile oldukça sorunlu görünmektedir. Kuşkusuz, gelinen bu süreçte eylülüst sendikacılığın çok önemli bir payı bulunmaktadır. Bu sürecin tersine çevrilmesi için işçi sınıfının dışardan bir müdahaleye büyük bir gereksinim duyduğu açıktır. Ancak, 1990'lı yıllarda sosyalist hareketin henüz kendi ayakları üzerinde duracak bir yapıya kavuşmamış olması da önemli bir handikap oluşturmaktadır.

Yüzyıllık sendikacılık deneyimi açısından bakıldığında, gerçek anlamda bağımsız bir sendikacılığa ancak on yıllık bir dönemde yaklaşılmış olmasının arkasındaki temel etkenler olarak güçlü bir işçi sınıfının oluşamaması, işçi sınıfının devletin kurumlarında ortaya çıkışı, sosyalist hareketin gelişiminin ve güçlenişinin uzun sürmesi belirtilebilir. Ancak, bunlar kadar önemli olan bir başka etken de devletin tutumudur. İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği sendikal hareketi kontrol etmek ve denetim altında tutmak politikası Cumhuriyet döneminin de temel politikası olmuştur. Yöneticiler açısından sanayileşme çabaları ve ekonomik sorunlar öncelikli olmuş, sendikalar ve sendikacılık da bunu sağlayacak araçlar olarak algılanmıştır. Bu haliyle de Türkiye'de sendikacılık iktisat politikalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. O nedenle de devlet, sendikacılığın boyutlarını ve politikasını belirlemede elindeki araçları (yasal düzenlemeler, eğitim, teşvikler, idari ve mali denetim vb.) kullanmaktan çekinmemiş; sınıf sendikacılığı yerine eylülüst sendikacılığın olmazsa olmazlarından korporatist ücret sendikacılığının yerleşmesi için büyük özen göstermiştir. 1980 sonrası eylülüst sendikacılığı için de kolay bir sendikacılık olan bu politikalar hızla alıcısını bulmuştur. Ücret sendikacılığı ile yetinmiş olan bir sendikacılığın, ücretlerdeki artışları verimliliğin ve kişi başına milli gelirin üstüne çıkaramaması ise sendikacılığın tamamen yoğunlaştığı bu alanda bile başarılı olmadığını göstermektedir. Seçim dönemlerinin yarattığı baskı nedeni ile ücretlerdeki artış oranının bile

verimlilik artışı ve kişi başına milli gelir artışını aşamaması ise “iktidar sendikacılığının” da ne kadar etkisiz kaldığını göstermesi bakımından çok anlamlı olsa gerek.

Marksist anlamda iktidar perspektifi taşımayan ama ilk ve ilkel amaç taşıyan sendikal stratejilerin kazanımlarının çok sınırlı olduğu ve bunların ilk esinti ile hızla kaybedildiği Türkiye’de, sendikal politikaların içinde bir iş güvencesi kaygısının olmaması, çalışma sürelerinin kısıtlanmasına ilişkin köklü bir talebinin bulunmayışı bile kuşkusuz bir eksikliğin ötesinde başka kavramlarla açıklanması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Bu çerçevede sorulması gereken sorulardan biri, dar anlamda sendikal hareketin kadrolarının, geniş anlamda işçi hareketi kadrolarının pratik ile teori arasındaki bağı ne denli kurabildiği, böyle bir yetenek sergileyip sergileyemediği ile ilgili olmalıdır (Arslan, 2000). Bu soruya ne yazık ki şimdilik olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir.

Türkiye’de işçi hareketleri tarihi açısından bakıldığında sorulması gereken sorulardan biri de sendikaların, işçi sınıfının ezilmiş, artık hiçbir umudu kalmamış, ömür boyu açlık çeken yaratıklar yığından başka bir şey olmaması için kaçınılmaz olarak sermayenin gaspına karşı direnmek, durumunu geçici olarak iyileştirmek için ortaya çıkan fırsatları ne derecede değerlendirdiği, girişimde bulunduğu; bunu yerine getirerek Türkiye’de işçi sınıfının, sermaye ile olan günlük çatışmasında gerilemeyerek ve daha büyük çapta şu ya da bu harekete girişme olanağını, yeteneğini kazandığıdır. Kuşkusuz sendikaların bu günlük savaşımın sonal sonucunu abartıp abartmadığı; verilen mücadelenin bu sonuçların nedenlerine karşı olup olmadığı da değerlendirilmesi gereken bir başka durumdur. Sermayenin saldırılarına karşı direniş merkezleri olarak ne derecede yararlı işler gördüklerinin yanı sıra ücretlilik sistemini, düzenini kesin olarak kaldırmak yerine, güçlerini sadece düzenin sonuçlarına karşı savaşmak için kullanıp kullanmadıkları da önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Sendikaların toplumsal ve siyasal hareketi ne denli desteklediği, tüm işçi sınıfının öncüsü ve temsilcisi olarak davranıp davranmadığı, sendika dışında kalanları kendine çekip çekmediği, en az ücret alan işçilerin çıkarlarına büyük özen gösterip göstermediği, çabalarının ezilen yığınların kurtuluşuna, özgürlüğüne yönelik olduğunu gösterip göstermediği mutlak sorgulanması gereken bir durumdur.

Yukarıdaki sorunlar açısından bakıldığında Türkiye'de sendikal hareket ve stratejilerin, kısa bir dönem hariç, bunu gerçekleştirmediği, bu nedenle de bugün var olup olmama sorunu ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durum ise sendikaların eski stratejilerinden ayrılıp yeni stratejiler izlemesi gerektiğini göstermektedir. Embriyonik halde de olsa işçi sınıfının içinde geleceğe yönelik umut veren oluşumlar bulunmaktadır. Bu oluşumların gelişim düzeyi ve kazandığı gücün derecesi ise Türkiye'de işçi sınıfının geleceğini biçimlendirmede önemli rol oynamaya aday görünmektedir. Ancak bu embriyonik gelişmelerin atılımı için 1908 grev dalgası, 15-16 Haziran başkaldırısı, 1980'li yılların ikinci yarısındaki Bahar Eylemleri gibi büyük canlanmaların ne denli hayati önem taşıdığı da unutulmamalıdır. Hem sınıf için, hem de sınıfa öncülük edecek özne olan siyasal yapılar için.

Tablo 1: Kamu ve Özel İmalat Sanayiinde Mark-up ve Ücret/Katma Değer Oranları

Yıl	Özel'de Mark-up (%)	Kamuda Mark-up (%)	Özelde Ücret/Katma Değer (%)	Kamuda Ücret/Katma Değer (%)
1950	23,74	44,88	31,75	32,70
1951	22,69	45,28	32,34	31,34
1952	24,80	62,18	33,17	26,34
1953	28,58	57,19	31,19	29,03
1954	28,72	47,89	30,86	31,90
1955	27,88	46,55	30,20	30,54
1956	29,24	38,57	29,66	34,45
1957	30,74	42,88	29,24	32,91
1958	31,05	41,62	31,19	31,05
1959	27,22	56,16	33,43	25,21
1960	24,87	62,35	35,59	23,75
1961	29,42	58,60	33,85	27,20
1962	28,33	55,41	33,43	27,99
1963	24,02	39,08	32,33	30,32
1964	24,58	42,02	33,19	30,10
1965	30,34	53,97	38,00	26,02
1966	30,19	51,00	29,60	26,60
1967	28,52	70,71	31,09	21,58
1968	27,44	80,87	33,42	19,47
1969	-	77,58	31,31	19,95
1970	28,49	84,28	34,54	20,40
1971	29,78	87,94	33,92	18,81
1972	31,61	80,46	29,75	18,81
1973	27,32	61,69	32,02	22,33
1974	25,18	57,09	34,00	21,39
1975	22,85	56,00	36,23	23,96
1976	35,76	28,55	29,75	42,49
1977	30,53	33,22	35,06	40,09
1978	37,69	28,39	31,22	45,68
1979	34,95	23,94	32,20	50,13
1980	35,88	31,90	27,57	35,34
1981	32,71	45,31	27,72	26,27
1982	34,38	41,32	26,30	23,55
1983	31,58	39,41	25,99	23,26
1984	30,77	31,64	23,84	22,88
1985	30,97	37,88	22,83	18,62
1986	38,05	71,42	18,17	12,90
1987	38,18	45,59	17,43	17,01
1988	39,75	64,02	16,66	13,01
1989	36,29	61,02	19,68	17,62
1990	40,75	53,39	21,77	21,87
1991	41,86	54,24	23,64	28,00
1992	45,46	58,29	20,52	27,22
1993	49,30	57,60	18,52	27,06
1994	53,09	55,58	13,62	23,91
1995	44,49	68,85	14,85	16,65
1996	42,64	61,16	17,58	15,68

Kaynak: DIE, Aralık 1991'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, Aralık 1991, DIE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001.

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Tablo 2: 1963-1999 Döneminde Ücretli Emek ve Sendikalaşma Düzeyi

Yıl	(I)	(II)	(III)	(IV)	(V)	IV/I (%)	IV/II (%)	V/I (%)
1963	2.741.795	710.820	295.710	446.092	9.462	16,3	62,8	5,2
1964	2.886.100	765.317	338.769	489.355	436.762	17,0	63,9	5,4
1965	3.038.000	921.458	360.285	535.904	171.859	17,6	58,2	5,6
1966	3.129.140	991.510	374.058	591.260	334.388	18,9	59,6	6,0
1967	3.223.014	1.069.387	824.680	645.096	188.765	20,0	60,3	6,4
1968	3.319.705	1.206.175	1.059.928	707.485	418.297	21,3	58,7	6,8
1969	3.419.296	1.261.856	1.193.908	766.952	244.000	22,4	60,8	7,1
1970	4.173.000	1.313.500	2.088.219	819.373	550.951	19,6	62,4	7,5
1971	4.298.190	1.404.816	2.362.787	858.809	342.255	20,0	61,1	7,6
1972	4.427.136	1.525.012	2.672.857	889.433	426.000	20,1	58,3	7,7
1973	4.559.950	1.649.079	2.658.393	910.071	443.210	20,0	55,2	7,6
1974	4.696.748	1.799.998	2.878.624	925.133	601.779	19,7	51,4	7,5
1975	5.387.000	1.823.338	3.328.633	930.336	300.518	17,3	51,0	7,4
1976	5.537.836	2.017.875	3.269.356	924.124	476.000	16,7	45,8	7,2
1977	5.692.895	2.191.251	3.807.577	911.152	590.098	16,0	41,6	6,9
1978	5.852.296	2.206.056	3.897.290	918.477	484.000	15,7	41,6	6,8
1979	6.016.161	2.152.411	5.465.109	966.790	314.000	16,1	44,9	7,0
1980	6.162.000	2.204.802	5.721.074	1.049.250	330.000	17,0	47,6	7,5
1981	6.316.050	2.228.439	-	1.128.465	465.353	17,9	50,6	7,8
1982	6.473.951	2.264.788	-	1.188.749	1.169.804	18,4	52,5	8,1
1983	6.635.800	2.237.245	-	1.247.275	261.264	18,8	53,6	8,3
1984	6.801.695	2.439.016	1.247.744	1.328.668	340.095	19,5	54,5	8,6
1985	6.978.000	2.607.865	1.594.577	1.419.584	910.810	20,3	54,4	9,0
1986	7.138.494	2.815.230	1.937.120	1.482.101	707.230	20,8	52,6	9,2
1987	7.302.679	2.878.925	1.977.066	1.500.779	923.093	20,6	52,1	9,1
1988	7.470.641	3.140.071	2.120.667	1.489.867	629.303	19,9	47,4	8,7
1989	7.642.466	3.271.013	2.277.898	1.379.397	829.341	19,4	45,2	8,4
1990	8.991.000	3.446.502	1.921.441	1.463.880	483.852	16,3	42,5	8,2
1991	9.242.748	3.598.315	2.076.679	1.433.867	1.089.549	15,5	39,8	7,8
1992	9.501.545	3.796.702	2.190.792	1.372.886	450.906	14,4	36,2	7,2
1993	9.767.588	3.976.202	2.341.979	1.305.970	1.068.289	13,4	32,8	6,6
1994	10.041.081	4.202.616	2.609.969	1.244.764	227.880	12,4	29,6	5,9
1995	10.322.231	4.410.744	2.660.624	1.204.189	765.928	11,7	27,3	5,3
1996	10.611.253	4.624.330	2.695.627	1.159.234	515.840	10,9	25,1	4,6
1997	10.908.368	5.066.745	2.713.839	1.105.865	841.518	10,1	21,8	7,7
1998	11.213.803	5.558.582	2.856.330	1.032.847	219.434	9,2	18,6	1,9
1999	11.527.789	5.850.000	2.987.975	956.292	828.458	8,3	16,3	7,1

Kaynak: ÇŞGB Çalışma Hayatı İstatistikleri; Petrol-İş, '97-'99 Yıllığı, İstanbul, 2000, Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı: Ekim 1978; Petrol-İş, '91 Yıllığı, İstanbul, 1992; Petrol-İş, '86 Yıllığı, İstanbul, 1987.

I: Toplam Ücretli Sayısı (işçi + kamu çalışanı)

II: Sigortalı İşçi Sayısı (sendika üyesi olma hakkına sahip işçiler)

III: Resmî Verilere Göre Sendikalı İşçi Sayısı

IV: Gerçek Sendikalı İşçi Sayısı

V: Toplu İş Sözleşmesinden (TİS) Yararlanan İşçi Sayısı

Not: 1967-1980 arası dönemin sendikalı işçi sayısındaki yükseklik gerçek sendikalı işçi sayısını yansıtmamaktadır. Bu durum, hem bir işçinin birden fazla sendikaya üye olmasından, hem de sendikaların gerçek dışı beyanda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Adana'da genel kurul yapacak sayıda üyeye sahip olmayan sendikalar 15 bin civarında üyesi olduğu beyanında bulunmuştur.

Tablo 3: İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı ve Grevler

Yıl	Grev Sayısı*	Greve Katılan İşçi Sayısı*	Grevde Kayıp İşgünü*	Kar Haddi	Sömürü Oranı	Emek Verimliliği Artış Oranı	Kişi Başına Ödenen Ücret Endeksi
1963	8	1.514	19.739	0.1589	1.9481		100
1964	83	6.640	238.261	0.1601	1.8688		106
1965	46	6593	336.836	0.2060	2.2881	100	115
1966	42	11.414	430.104	0.2060	2.3591	119	118
1967	101	9.499	350.037	0.2363	2.6783	138	122
1968	54	5.289	174.905	0.2151	2.3370	132	128
1969	77	12.601	235.134	0.2506	2.8333	155	129
1970	72	21.158	220.189	0.2291	2.3799	158	142
1971	78	10.916	476.116	0.2331	2.4710	166	154
1972	48	14.879	659.362	0.2111	2.1700	155	156
1973	55	12.286	671.135	0.1612	1.7933	116	150
1974	110	25.546	1.109.401	0.1558	1.7663	198	163
1975	116	13.708	668.797	0.1595	2.0754	244	184
1976	58	7.240	325.830	0.1488	1.6803	210	233
1977	59	15.682	1.397.124	0.1416	1.5080	239	245
1978	87	9.748	426.127	0.1348	1.2839	209	248
1979	126	21.011	1.147.721	0.0893	0.7521	149	251
1980	220	84.832	1.303.253	0.1198	1.2257	147	193
1981	-	-	-	0.1692	1.6644	175	207
1982	-	-	-	0.1754	1.7807	196	211
1983	-	-	-	0.1663	1.8104	193	200
1984	4	561	4.947	0.1569	2.0016	174	177
1985	21	2.410	194.296	0.1791	2.4156	194	169
1986	21	7.926	234.940	0.2424	3.5941	251	163
1987	307	29.734	1.961.940	0.2168	3.4282	259	175
1988	156	30.057	1.892.655	0.2501	3.8873	270	165
1989	171	39.435	2.911.407	0.2332	2.9527	279	207
1990	458	166.306	3.466.550	0.2287	2.4855	312	266
1991	368	164.968	3.809.354	0.2260	2.4181	393	326
1992	98	62.189	1.153.578	0.2290	3.0095	437	309
1993	49	6.908	574.741	0.2258	3.4819	502	314
1994	36	4.782	242.589	0.2663	4.3789	481	252

Kaynak: Metin ALTIÖK, "İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı 1963-1994", ODTU Gelişme Dergisi, Cilt: 25, Sayı 2, 1998. ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999.

*Tüm sektörlerde (tarım, sanayi ve hizmet). Yıllara göre oransal farklılıklar göstermekle birlikte Türkiye'de grevlerdeki kayıp işgününün büyük bir bölümünü sanayi sektöründe meydana gelen grevler oluşturmaktadır. Örneğin 1984-1994 döneminde grevlerde kaybolan işgününün yaklaşık % 89'u sanayi sektöründe meydana gelmiştir.

Tablo 4: İmalat Sanayiinde Kapasite Kullanımı ve Grevler

Yıl	Kapasite Kullanım Oranı (%) ⁽¹⁾	İşçilerle İlgili Meseleler* (%)	İç Pazarda Talep Yetersizliği* (%)	Dış Pazarda Talep Yetersizliği* (%)	Grevlerde Kayıp İşgünü (Sanayi Sektörü)	Lokavılarda Kayıp İşgünü (Toplam)
1984	74.3	-	-	-	4.947	-
1985	70.3	-	-	-	193.906	13.695
1986	70.0	-	-	-	234.940	-
1987	77.5	-	-	-	1.755.435	484.572
1988	76.8	-	-	-	1.755.571	1.085.057
1989	69.5	-	-	-	2.880.260	190.755
1990	74.4	8.1	42.1	23.9	3.218.948	1.188.091
1991	74.1	3.7	45.7	18.9	3.532.499	1.188.719
1992	77.3	3.3	47.8	20.4	390.123	158.545
1993	80.3	3.4	47.9	20.7	547.641	286.789
1994	74.7	2.4	56.9	14.8	201.047	104.869
1995	79.5	3.4	56.5	12.8	2.550.196	162.512
1996	79.2	2.8	50.1	14.3	222.630	160.368
1997	80.8	4.1	52.2	14.7	164.827	62.236
1998	78.8	3.5	52.7	14.7	130.032	5.284
1999	73.6	3.0	54.7	14.0	-	76.470

Kaynak: DIE, Türkiye İstatistik Yıllıkları; DIE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri.

*İmalat sanayiinde kapasite kullanımı üzerinde olumsuz etkiye bulunan faktörlerin payı

Tablo 5:Türkiye'de Yıllara Göre Grevler ve Temel Makro Ekonomik Göstergeler, 1980-1998

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSMH Sektör Payları (%)																			
Tarım	26.1	24.2	22.4	20.9	21.2	19.7	19.5	17.8	17.3	18.6	16.8	14.6	14.1	14.7	14.7	14.8	15.7	14.9	16.1
Sanayi	19.3	21.9	22.8	21.9	21.1	21.7	25.5	25.8	27.0	27.1	24.8	25.1	24.8	23.7	25.5	25.5	23.9	23.7	21.2
Hizmetler	54.6	53.9	54.8	57.2	57.7	58.2	55.0	56.4	55.7	54.3	58.4	60.3	61.1	61.6	59.7	59.7	60.4	61.4	62.7
GSMH Artış Oranı (%)	-2.8	4.8	3.1	4.2	7.1	4.3	6.8	9.8	1.5	1.6	9.4	0.3	6.4	8.1	-6.1	8.0	7.1	8.3	3.8
Kış Başına GSMH (\$)	1570	1598	1412	1299	1238	1356	1487	1668	1693	1979	2715	2655	2744	3056	2161	2806	2928	3079	3224
Enflasyon(TUFE)	110.2	36.6	30.8	31.4	48.4	44.9	34.6	38.9	68.8	63.3	60.3	66.0	70.1	66.1	106.3	93.6	80.4	85.7	84.6
Reel Ücret En- deksi(1979=100*	79.9	90.6	98.6	106.8	89.8	78.1	69.4	72.0	65.8	81.3	106.1	150.9	161.8	168.2	147.7	100.1	72.4	83.9	82.1
Kamı	82.9	88.1	84.2	83.2	72.2	62.3	54.9	58.4	49.7	68.6	88.5	131.2	143.4	154.3	138.6	89.7	64.9	80.6	76.3
Özel	77.5	94.3	109.7	132.6	107.1	94.9	84.7	85.1	83.9	91.6	121.1	163.9	171.3	172.3	147.3	107.9	78.1	89.9	91.3
Faktor Geirilen (%)**																			
Tarım	25.1	22.9	21.2	20.1	20.0	18.4	19.9	18.2	17.6	17.6	18.1	15.5	15.0	14.8	15.9	16.5	15.1	17.1	16.5
Ücret	25.1	24.9	23.6	22.6	20.4	20.4	23.4	28.8	24.3	24.6	30.2	34.6	34.4	32.8	25.1	22.1	24.2	25.8	25.6
Kar+Faiz	47.3	42.4	52.8	55.1	57.1	58.5	55.0	53.1	56.3	56.5	49.5	47.6	48.2	50.1	57.6	61.4	60.7	57.1	57.9
İmalat San. Kap. Kul. Oran (%)	49.1	62.1	66.8	69.6	74.3	70.3	70.0	78.2	76.7	75.0	76.2	74.2	76.4	79.6	72.9	78.6	78.0	79.4	77.0
Grev savışı	220	-	-	-	4	21	21	307	156	171	458	398	98	49	36	120	38	37	44
Grevdeki İşyeri Sayısı	-	-	-	-	4	21	28	346	266	325	861	686	1.408	178	166	3.369	58	57	118
Greve Kâhlan İşçi Sayısı***	84.832	-	-	-	561	2.410	7.926	29.734	30.057	39.435	166.306	164.968	62.189	6.908	4.782	199.867	5.461	7.045	11.482
Grevde Kaybolan İşgünü (000)	1.303.2	-	-	-	4.9	194.2	234.9	1.961.9	1.892.6	2.911.4	3.466.5	3.809.3	1.153.5	574.7	242.5	4.838.2	274.3	181.9	282.6
Eksik İshdam + İssizlik Oranı (%)	15.8	17.4	15.6	16.1	16.1	16.3	15.8	15.2	14.4	15.0	14.6	14.8	15.4	15.3	16.6	13.0	12.0	13.0	12.9

Kaynak: DIE, *Türkiye İstatistik Yılığ*, Ankara 1994; DIE, *Türkiye İstatistik Yılığ*, Ankara, 1997; DIE, *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Ankara, 1999; DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950-1998)*, Ankara, 1997; DTM, *Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ocak-Şubat, 2000*, Ankara, 2000; ÇSGB, *Çalışma Hayatı İstatistikleri*, 1987-1998 arası.
* 1980-1996 yılları için Petrol İş, (1997), s. 343; 1997-1998 yılları Türk İş, (1999), s.206-212.
** 1980-1995 yılları için Özmucur, (1995), s.66; 1996-1998 yılları Türk İş, (1999), s.234.
*** Bu satırda rakamlar arasındaki tire işaretleri sütunları birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.

Not: GSMH verilen Yeni Seri

Kaynaklar

- Akkaya, Y. ve Çetnik, M. (1999), *1990'lı Yıllarda Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Tarih Vakfı/FES.
- Akkaya, Y. (2001), "Milliyetçi Hareket Partisi ve Sendikacılık", *Özgür Üniversite Forumu*, 13.
- Akkaya, Y. (2002), "Ya Faşizm ya DİSK(al)ifikasyon mu?", *Sağlık Toplum Siyaset*, 9.
- Altıok, M. (1992), *Kriz Teorileri ve Türkiye'de Sermaye Birikimi*, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE.
- Altıok, M. (1998), "1980 Sonrası Türkiye'de Sermaye Birikimi ve Kriz", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 25(2).
- Arslan, H., (2000), "Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu", *Küreselleşme (Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı)*, Ankara:İmge.
- Boratav, K. (1994), "Ülkeler Arası Ücret Karşılaştırmaları ve Türkiye", *Yeni Marksizm ve Gelecek*, 3.
- Boratav, K. (1991), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek .
- Çalışma Bakanlığı (1978), *Çalışma Dergisi*, Ekim, Ankara.
- DİE (1994), *Türkiye İstatistik Yıllıkları*, Ankara.
- DİE (1995), *İstatistik Yıllığı 1994*, Ankara.
- DİE (1997), *Türkiye İstatistik Yıllıkları*, Ankara.
- DİE (1998), *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Ankara.
- DİE (1999), *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Ankara.
- DİSK (1967), *Türk-İş Çıkmazı*, İstanbul.
- DİSK (1975), *V. Dönem Çalışma Raporu (1973-1975)*, İstanbul.
- DİSK (1977), *6. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul.
- DİSK (1980), *7. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul.
- Ercan, F. (2002), "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi-1 (Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi)", *Praksis*, 5.
- Gökmen, Ö. (2001), "Türkiye İşçi Partisi Birinci Kongresi'nde 53. Madde Sorunu", *7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ/Ankara
- Gülalp, H. (1987), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, 2. Basım, Ankara:Yurt.
- Güzel, M. Ş. (1984), "Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: İletişim.
- İşikli, A. (1990), *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: İmge.
- İşikli, A. (1992), "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", (Der.) Schick, I. C. ve E.H. Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge
- Koç, Y. (1981), "Planlı Dönemde İşçi Hareketini Belirleyen Etkenler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı.
- Koç, Y. (1995), *Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş*, Ankara: Öteki.
- Köse, A.H. ve Yeldan, E. (1998), "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, 77.

- Kutal, M. (1977) 'Bakanlar Kurulu Tarafından Ertelenen Grevler (1964-1976)', *İktisat ve Maliye*, 23(12).
- Küçük, Y. (1985), *Quo Vadimus?-Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul: Tekin.
- Küçük, Y. (1990). *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998)*, İstanbul: Tekin.
- Lenin, V. I. (1993) *Seçme Eserler, Cilt I*, İstanbul: İnter.
- MESS, (1980a), *Grevdeki İşçiler Listesi I*, (teksir).
- MESS, (1980b), *Grevdeki İşçiler Listesi II*, (teksir).
- Mumcuoğlu, M. (1979), *Sendikacılık-Siyasal İktidar İlişkileri*, Ankara: Doruk .
- Özkaplan, N. (1994), *Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme)*, İstanbul: Kavram.
- Özmucur, S. (1996). *Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Petrol-İş (1989). *Petrol-İş Yıllığı 1988*, İstanbul.
- Petrol-İş (1995). *Petrol-İş Yıllığı 1993-94*, İstanbul.
- Savran, S. (1992), *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri (1919-1980)*, C.1., İstanbul: Kardelen.
- Tayanç, T. (1987). *Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)*, İstanbul.
- TEKSİF (1986). *12 Eylül 1980 Sonrası Türk-İş*, Ankara.
- TİB (1976). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Ankara.
- TİP (1978). *Demokratikleşme İçin Plan '78 '82*, İstanbul.
- TÜRK-İŞ (1980). *Türk-İş Dergisi*, Sayı:138.
- TÜRK-İŞ (1982a), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:154.
- TÜRK-İŞ (1982b), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:162.
- TÜRK-İŞ (1982c), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:164.
- TÜRK-İŞ (1982d), *Türk-İş Dergisi*, Sayı: 165.
- Voyvoda, E. ve Yeldan, E. (1999). "Türk İmalat Sanayiinde İşgücü Üretkenliği ve Ücretlerin Gelişimi", *Türk-İş Yıllığı'99*, Ankara:Türk İş.
- Yentürk, N. (1999), "Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim", *Türk İş Yıllığı'99*, Ankara:Türk İş.
- Yurt ve Dünya* (1978), Sayı: 8.